

**Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloos osakond
Etnoloogia õppetool**

Kirsti Jõesalu

**SOTSIAALSED SUHTED NÕUKOGUDE TÖÖELUS:
BIOGRAAFILISI UURIMUSI ARGIELUST ENSV-S.**

Magistritöö

Juhendaja: Ene Kõresaar

**Tartu
2004**

SISUKORD

Sissejuhatus. Nõukogude tööelu uurimuse küsimusi: etnoloogiline vaatepunkt	3
1.1. Probleemipüstitus ja uurimislugu.....	4
1.1.1. Tööelu sotsialistlikus argipäevas.....	4
1.1.2. Uurimislugu.....	6
1.2. Analüüsiraamid.....	11
1.2.1. Fenomenoloogiline kultuuriuurimine.....	11
1.2.2. Tööelu – mitteformaalne avalik/sotsiaalne ala nõukogude ühiskonnas.....	13
1.2.3. Kollektiiv ja kollektiivsus.....	15
1.3. Allikad ja meetod.....	18
1.3.1. Biograafilised intervjuud ja teemajutustused.....	19
1.3.2. Kelle lood? Tööelu mõistmine ametnike biograafilistes jutustustes.....	21
1.3.3. "Kommunistid", "parteilased", "vene keel". Kahe generatsiooni vaated...24	
1.4. Töö sisujaotus: mitteformaalne kollektiiv – sotsiaalsed suhted – nišitegevus.....	28
Kirjandus.....	32
Das informelle Kollektiv in Behörden in den ESSR. Praktiken und Strategien eines sozialen Netzes	39
Mitteformaalne kollektiiv ENSV- aegses asutuses.....	54
What People Tell about Their Working Life in the E.S.S.R, and How Do They Do It? Source-centred Study of a Civil Servant's Career Biography	71
Tööbiograafia – mida/kuidas räägitakse, kui jutustatakse tööelust ENSV-s.	
Ühe riigiametniku biograafilise jutustuse allikakeskne uurimus.....	99
Nischenbeschäftigung – ein Überschneidungsbereich von Privatem und Offiziellen in der Lebenswelt. Das Beispiel der sowjetischen Estland (ESSR)	122
Ništegevus – privaatse ja avaliku põimumine eluilmas. Nõukogude Eesti näitel.....	143
Kokkuvõte	163
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	169
Lisad.....	177
Lisa 1. Biograafiliste intervjuude raamistik.....	178
Lisa 2. ERM-i küsimusleht nr. 211 "Tööelu ja töötamine Nõukogude Eestis".....	183
Summary.....	184

SISSEJUHATUS

NÕUKOGUDE TÖÖELU UURIMUSE KÜSIMUSI: ETNOLOOGILINE VAATEPUNKT

Nõukogude Eesti argielu mõistmine ja analüüsimine on nii teaduslikus kui avalikus diskursuses viimase 15 aasta jooksul läbi teinud muutuse – tõusnud unustamist väärivast (peaaegu) tabuteemast avaliku diskursuse osaks. Nõukogude Eesti igapäevaelu kuulus 1990. aastate taasiseseisvumisjärgses diskursuses kõrvaliste, ebaoluliste teemade hulka. Alates 1980. aastate lõpust ja läbi 1990. aastate oli ühiskonnas oluline ühenduse loomine okupatsioonieelse ajaga, "õige ajaloo" kirjutamine ja selle privaatsest mälest tagasitoomine. Veel 2000. aastal oma lõputöö jaoks intervjuusid tehes kogesin ma suhtumist nõukogude aega kui ajast, mil ühe informandi sõnul ei elatudki. 21. sajandi alguses, tänases ühiskonnas, on indiviididel suur huvi jagada oma mälestusi Nõukogude Eesti argielust nii kaaskogejatega kui ka uute põlvkondadega. Suurtelt rahvuslikelt narratiividelt on huvi pöördunud igaühe isiklikule kogemusele, sealhulgas kogemusele nõukogude argielust.

Magistritöö¹ hõlmab 2001 suvi kuni 2003 kevad kogutud materjali ning selle materjali analüüsi. Analüüsid on ilmunud iseseisvate teemakäsitlustena artiklite kujul. Teema sai mulle lähedaseks välitööde ajal ja teemasse "sisseelamise" kaudu. Uurimistööd alustades ei olnud mulle üheselt selge, millele nõukogudeaegses tööelust keskenduda. Uurimistöö kitsam teema ja küsimuseasetus koorus välitööde protsessi käigus, intervjuude tegemise ajal. Minu lähenemine uurimisobjektile oli avatud, nimelt otsustasin välitöid tehes jälgida, millised on inimeste kogemused, millised on teemad, mida rõhutatakse, mis omavad nende indiviidide jaoks tähendust. Uurimisküsimuseks said sotsiaalsed suhted ametnike tööelus nõukogude ajal ning nende tähendus tänases päevas, jutustamise ajahetkel. Siinne magistritöö kajastabki selle uurimistöö avaldatud tulemusi.

---

¹ Magistritöö on seotud kahe uurimisprojektiga: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetooli ja Eesti Rahva Muuseumi projektiga "Argielu strateegiad ja praktikad Nõukogude Eestis" (ETF grant nr 5322, 2002-2005) ja rahvusvahelise uurimisprojektiga "Alltagskultur in Sozialismus. Praktiken und Strategien des Alltagslebens in den sozialistischen Ländern und ihre Folgen für die Transformation" (Bayerische Forschungsverbund, FOROST, 2001-2003).

1.1. Probleemipüstitus ja uurimislugu

1.1.1. Tööelu sotsialistlikus argipäevas

Tööelu uurimist võime käsitleda kui etnoloogilise kultuuriuurimise ühte olemuslikku osa, alates selle teadusdistsipliini tekkimisest. Töö ja töökultuurid on olnud ja on ka täna ühiskonnas muutuses ja koos sellega teiseneb etnoloogiline lähenemine töömaailma uurimisele (vt Götz ja Wittel 2000). Töö teema käsitlemise puhul on samas viidatud pidevale "viivitusele", nii keskenduti etnoloogia teaduse algaastatel talupojakultuuri uurimisele, kuigi ühiskonnas endas oli tolleks hetkeks valitsevaks saanud juba industriaalkultuur. Tööelu senine analüüsimine eesti etnoloogias kajastub kokkuvõtvalt koguteoses *Eesti Rahvakultuur* (1998). Selle erinevad peatükid edastavad lugejale, kuidas on argielu ja sellega koos tööelu ajaloolise etnoloogia vaatepunktist lähtuvalt uuritud (Vunder 1994). Teoses vaadeldakse ajaloolis-geograafilise meetodiga elatusalade ja -vahendite levikut Eesti erinevates kultuuripiirkondades. Põhiteemaks on siin eesti rahvakultuuri ehk eesti talurahva eluviisi edasiandmine, peatutakse pikalt rahvapärastel tööviisidel, mõistes tööelu all erinevaid elatusviise. Käsitletavat teemat haakuvad „viivituse“ teemaga etnoloogias, analüüsitakse eelkõige neid teemasid, mis suurema osa elanikkonna jaoks ei oma 20. sajandi teisel poolel enam aktuaalsust. Keskseks teemaks on niisiis traditsiooniliste, eelmodernsele ühiskonnale omaste eluviiside edasiandmine. Tulenevalt sellest lähtekohast esitatakse ka nõukogudeaegset tööelu eelkõige kui seniste traditsiooniliste elu- ja tööviiside lõhkujat, vastandades nõukogude perioodi kogu eelnevale. Tänapäevane kultuuriteadus seevastu on näo pööranud enam kaasaegsete töökeskkondade ja (post)modernse tööühiskonna kultuuriliste fenomenide uurimisele (Götz ja Wittel 2000: 7).

Magistritöös analüüsin tööelu järgmisest vaatepunktist: nimelt tõlgendan biograafiliste jutustuste abil, millised indiviidide kogemused praktikatest on valdavad tööelus Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis ja seda lähtudes indiviidide tänasest positsioonist. Sellega asetub sinne magistritöö 1990. aastate eesti etnoloogias toimunud „kultuurilise pöörde“ konteksti, mida iseloomustab liikumine seniselt üksikute kultuurielementide analüüsilt kogemuskesksele kultuuriuurimisele. Enam hakati tähelepanu pöörama ka kvalitatiivsete meetodite kasutamisele, sh biograafilisele meetodile. Nii on minu läheneminegi kogemuse- ja indiviidikeskne, vaadeldes tööelu indiviidi kui kultuurilooja seisukohalt. Tööelu moodustab siinses töös ruumilise (töökoht), ajalise ja sotsiaalse raamistiku uurimisprobleemile – sotsiaalsetele suhetele biograafilistes jutustustes, kõrvale olen jätnud tööprotsessi, tema ökonoomilise mõistmise ja jälgimise.

Üldiseks uurimisküsimuseks on seega töömaailma üks osa, tema sotsiaalne aspekt. Lähema analüüsi all on sotsiaalsed suhted peamiselt Tartus ja Tallinnas töötanud ja töötavate ametnike tööelus, nii nagu nad kajastuvad nende biograafilistes jutustustes.

Teisalt asetub käesolev magistritöö sotsialismiuuringute konteksti. Tegelen tööelu uurimisega ühel kindlal ajastul, nimelt ENSV ajal. On selge, et argielu ei saa lahutada valitsevast ühiskonnakorraldusest, tema seadustest. Avaliku ruumi normid, fikseeritud kirjalikud seadused avaldavad mõju igapäevaelu kujunemisele ja moodustavad osa sellest. Sotsialistliku ühiskonnakorraldusega kaasnenud poliitilised ja majanduslikud muudatused mõjutasid reeglina igäühe igapäevaelu, sest Peter Niedermülleri sõnadega: "Für die kleine Leute ergab sich keine andere Möglichkeit – und wegen des inneren Logik kultureller Welten konnte es auch keine andere Möglichkeiten geben – als die Kenntnisnahme und die Annahme dieser Welt und dieser Regel"² (Niedermüller 1996: 144-145). Sotsialismiaegne³ ühiskonnakorraldus kujundab ka kõige otsesemalt tööelu. Töö oli Nõukogude Liidu üldiselt tugevalt ideologiseeritud tähendus,⁴ seega ei saa biograafilise materjali analüüsil kõrvale jätta ühiskonnast tulenevaid erisusi, artiklites kirjeldatavad praktikad on seotud ja iseloomulikud eelkõige sellele ajastule, kandes endas loomulikult ka kogemusi varasemast ajastust.

Esitan uurimustöös peamiselt kogemusi, praktikaid, mis on omased nn "küpsel nõukogude ühiskonnale" (Kharkordin 1999), 1960.-1980. aastate stabiliseerunud ajastule, seda tulenevalt ka kogutud allikatest. Antud ajastu argielu iseloomustab eelkõige keskendumine oma perele, primaarsetele gruppidele üldisemalt, enda ja oma lähedaste heaolu saavutamisele ning otsese riigiterroori puudumine (Shlapentkoff 1989: 13). Teisalt haaravad vaadeldud teemad tänast päeva – olevikku minevikus – biograafiates kõne all olevates minevikuteemades peegelduvad intervjuerimise või oma loo kirjutamise hetke tõekspidamised. Selle kaudu tuleb uurimistööd määratleda ka postsotsialismi uuringuna.

Minu eesmärgiks on uurimistöös välja tuua need kogemused, millele invidiidid oma kogemusjutustustes tähendusi omistavad. Uurimistööga 2001. aastal alustades määratlesin enda jaoks uurimisobjektina tööelu kui argielu ühe konkreetse valdkonna, seadsin eesmärgiks muuhulgas "töönormide, töösuhete, sotsiaalsete suhete, töösse suhtumise ja

---

²Tsitaadid võrkeelsest kirjandusest olen edasi andnud originaalkeeles, joone all toon ära nende ligikaudse eestikeelse tõlke. „Väikestel inimestel ei olnud teist võimalust – ja kultuuriliste maailmade sisemise loogika tõttu ei saanudki teisi võimalusi olla - kui selle maailma ja tema reeglite teadmiseks ja omaks võtmine.“

³Kasutan siinses töös rööbiti mõisteid sotsialism, sotsialistlik ja nõukogude. Sotsialism haarab siin endasse nii Nõukogude Liidu kui Ida-Euroopa rahvademokraatlikud riigid. Nõukogude iseloomustab ENSV-d ja Nõukogude Liitu tervikuna.

⁴Tööelu organiseeritust ja selle ühte aspekti ideoloogilist kollektiivsust olen lähemalt käsitlenud ka esimeses artiklis "Das informelle Kollektiv in Behörden in den ESSR. Praktiken und Strategien eines sozialen Netzes."

motivatsiooni kirjeldamise" (magistritöö projektist). Tulenevalt uurimistöö arengust, välitöö käigus toimunud küsimuseasetuse täpsustustest, keskendusin konkreetsele alale nõukogudeaegses tööelus – sotsiaalsetele suhetele ja mitteformaalsele kollektiivile töökohas, sotsiaalsel alal toimunud praktikate tõlgendamisele. Tööelu kujutab endast etnoloogilises uurimises avarat valdkonda, sellest tulenevalt on teatav teemakitsendus magistritöö raames hädavajalik. Saksa etnoloog Thomas Hausschildi sõnadega võib öelda, et "Eine Forschung ist nie richtig beendet, sie wird abgebrochen"⁵ (Hauschild 1986: 260, tsit Giordano 1992: 30).

Minu magistritöö põhiosa koosneb kolmest artiklist, kahest saksakeelsest ning ühest ingliskeelsest. Kõikides käsitlustes interpreteerin tööelu läbi sotsiaalsete suhete aspekti, analüüsides empiirilist materjali, peatudes teoreetilisel raamistikul ning esitades ka metodoloogilisi probleeme.⁶ Siinses sissejuhatavas peatükis tutvustan teemaga seotud uurimislugu ning analüüsiraame, millest olen magistritöös lähtunud. Lähemalt käsitlen töö allikaid: biograafilisi intervjuusid ja teemajutustusi. Annan ülevaate artiklites analüüsitud küsimustest ja probleemide tekkeprotsessidest. Lisaks toon välja mõned küsimused, mis ei ole artiklites otseselt kajastamist leidnud. Nii vaatan ma käesolevas peatükis, kuidas mõisteti indiviidide poolt tööelu üldiselt kui ka seda, mil viisil ennast kui ametnikku määratleti. Samuti toon esile erinevused, mis esinesid vanema ja noorema generatsiooni biograafilistes jutustustes. Need artiklites vähem kajastamist leidnud või mittemainitud aspektid on vajalikud tööle tervikliku tausta loomiseks.

1.1.2. Uurimislugu

Kultuuri- ja ühiskonnateadustes võib täheldada 1990. aastatel teatavat buumi sotsialismi ja postsotsialismi uuringutes; peale sotsialistliku süsteemi lõppemist on ilmunud mitmeid kogumikke, mis käsitlevad endiste sotsialistlike maade, sh Bulgaaria, Poola, Ungari, Tšehhi, Slovakkia, Rumeenia, endise Nõukogude Liidu argielu (nt Hann 1993, 2002; Berdhal et al. 2000; Kideckel 1995; Verdery 1996). Sealjuures ei ole sotsialismi aeg mitte ainult etnoloogide, kes keskenduvad argielu uurimisele, uurimisobjektiks. Sotsialistliku süsteemi, selle võimu- ja majandusstruktuure, analüüsivad samuti sotsiaal- ja majandusteadlased. Majandus- ja sotsiaalteadlaste uurimisküsimuseks ongi eelkõige struktuursed muutused. Neid huvitavaks küsimuseks on, miks muutused endistes sotsialistlikes riikides ei ole toimunud piisavalt kiiresti. Mitmetes käsitlustes

---

⁵Tlk: „Ükski uurimus ei ole kunagi täielikult lõpule viidud, ta katkestatakse.“

⁶Artiklid ise on kirjutatud iseseisvate terviklike teemakäsitlustena, kus on tulnud uurimisproblemaatikat taas lähemalt tutvustada, seega võib käesolevas tekstis ette tulla mõningaid kordusi.

tegeletakse seletustega, miks kapitalism ja turumajandus lääne kujul ei osutunud lihtsalt ja kiiresti "ümberistutatavaks" endistesse sotsialistlikesse riikidesse ja sellele "hilinenud arengule" otsitakse põhjuseid sotsialismi ajast. Etnoloogide puhul on pigem keskseks teemaks, mil viisil inimesed sotsialistlikes maades sotsialismi ajal oma argielu korraldasid ja tähenduslikuks muutsid (nt Giordano [et. al.] 2000; Grimm, Roth 1997; Lampland 1995; Nagengast 1991; Wedel 1992). Teiseks huvikeskmes olevaks küsimuseks on kohanemine uue ühiskonnakorraldusega ja uute – sageli vanade, traditsiooniliste praktikate – kasutamine argielus (nt Benovska-Säbkova 1993, 1997; Giordano & Kostova 2002; Pine 2002). Koos postsotsialismiga kaasnenud muutustega analüüsitakse ka sotsialismiaegset argielu. Ühe uurimisprobleemina vaadeldakse, kuidas sotsialismiaegset argielu indiviidide poolt tagasivaatavalt interpreteeritakse (Müller 2002). Uurimiskeskmes on ka toleaeagsed praktikad just läbi tänase biograafilise materjali prisma, vaadeldakse indiviidide muutunud sotsiaalse positsiooni mõju nende mineviku interpreteerimisele (Löden 2003). Mitmete uurijate tähelepanu on keskendunud teatavate struktuuride paralleelsusele sotsialistlikus ja postsotsialistlikus ühiskonnas, postsotsialistlike ühiskondi käsitletakse siinjuures kui ülemineku (*transition*) ühiskondi (Kideckel 1995). Senistest käsitlustest pärinevad vaid vähesed nn kohalikelt etnoloogidelt. Enamus analüüse on kirjutatud Briti ja Ameerika vasakpoolsete etnoloogide - antropoloogide poolt, kes on teinud lühema- või pikemajalisi välitöid uuritavates ühiskondades. Siiski on kogumikke, mis põhinevad kohalike etnoloogide esseedel ja kus allikatena on kasutatud biograafilisi jutustusi (vt Giordano [et. al.] 2000; Dobrevä 2000; Roth 2004a). Mitmed ajakirjade erinumbrid kajastavad sotsialismiaegset argielu või selle ühte konkreetset valdkonda (nt Cultural Studies 2002, Vol 16).⁷

Eesti etnoloogias on nõukogudeaegse argielu uurimine täna üks kesketest teemadest etnoloogilistes analüüsid. Nõukogudeaegne argielu ja postsotsialistlike ümberkorralduste mõju argielule on teemaks nii arktiliste kultuuride uuringute kontekstis (Leete 2000, 2002; Niglas 1999) kui ka Nõukogude Eestit puudutavates käsitlustes. Järgnevalt toon siin välja, lähtuvalt oma magistr töö kontekstist, vaid need teemad ja uuringud, mis tegelevad konkreetsemalt Nõukogude Eestiga. Uuritud on sotsialistlikku põllumajandust, kus on vaatluse alla võetud elu ühes ENSV edukas kolhoosis (Jääts 2002, 2004). Nõukogude aja uuringutega tegeletakse ka läbi mälu küsimuse elulugudes või läbi argieluetnoloogia. Aili Aarelaid käsitleb nõukogude aja tegelikkust ja selles kujunenud

---

⁷Hea ülevaate senistest sotsialismi ja postsotsialismi uuringutest leiab Chris Hanni sissejuhatuses "Der Postsozialismus als Gegenstand ethnologischer Forschung" kogumikule " Postsozialismus. Transformationsprozesse in Europa und Asien aus ethnologischer Perspektive" (Hann 2002).

mentaliteeti, kesksel kohal on siinjuures küsimus, kuidas nõukogude ajaga kohaneti, mil määral on nõukogudeaegsed kogemused seotud kohanemisega postsotsialistlikus ühiskonnas (Aarelaid 1998, 2000, 2003). Läbi pärimusliku ajaloo uurimissuuna on Eestis nõukogudeaegseid sotsiaalseid protsesse vaadelnud Tiiu Jaago (Jaago 2003). Uuritakse samuti repressioone ning nende kajastust tänases ühiskonnas, teemat käsitletakse trauma kontekstis (Anepaio 2001, 2003). Mälu ja ajaloo küsimuse kaudu on Ene Kõresaar analüüsinud avalik-privaatse suhte muutumist vanemate eestlaste elulugudes, aga ka defitsiidibiograafiad (Kõresaar 2001, 2003b). Nõukogude ajaga tegeletakse argietnoloogilisest vaatepunktist, kus vaadeldakse nõukogudeaegseid kogemusi nii nagu need biograafilistes allikates väljenduvad (Jõesalu 2003, Ruusmann 2003). Valmimas ja valminud on seminari- ja peaseminaritöid, mis käsitlevad Nõukogude Eesti argielu.

Magistritöö küsimuseasetuse seisukohalt on oluline peatuda teemal, kuidas on eesti etnoloogias-etnograafias tööelu siiani käsitletud. Keskseks võib pidada analüüsi, kus vaadeldakse tööd osana talurahvakultuurist (osana eluilmast). Selle raames on uuritud erinevaid elatusalasid (talamajandus, käsitöö, kauplemine ja vahetus, kalandus). Põhjalikuma ülevaate erinevatest elualadest (töölust) annab seniseid uurimisteemasid ja – tulemusi kokkuvõtlikult käsitlev koguteos *Eesti Rahvakultuur* (1998, toim. A. Viires ja E. Vunder), kus on esitatud ka iga teema kohta ülevaatlik historiograafia. Toon siinkohal välja, milliste aspektide kaudu on tööelu, eelkõige töömaailma erinevaid alasid uuritud. Varasemate eesti etnoloogia uurimistööde käsitlemisel kasutan saksa etnoloogi Burkhard Lauterbach'i artiklit *Die Volkskunde und die Arbeit*, kus ta annab ülevaate, kuidas on saksa *Volkskundes* töömaailma uuritud (Lauterbach 2000).

Põhjenduse Lauterbach'i liigituse kasutamisele püstitavad paralleelsed protsessid eesti etnoloogias, samuti võime me distsipliiniajalooliselt näha teatavaid seoseid eesti etnoloogia ja saksa Volkskunde vahel. Selle liigituse järgi on töömaailma uurimise juures võimalik eristada nelja lähenemissuunda (Lauterbach 2000: 27-28). Esiteks uuringud, kus keskendutakse töömaailma majanduslikele aspektidele. Tööd käsitletakse siin kui inimese tegevust oma vajaduste katmiseks. Siinkohal tuleb eesti etnoloogias esile tuua juba mainitud *Eesti Rahvakultuur* oma erinevate artiklitega. Teiseks eristab Lauterbach käsitlusi, kus tõstetakse keskmesse ergoloogilised aspektid. Tööd vaadatakse kui tehnoloogilist aspekti, analüüsitakse peamiselt erinevaid töövahendeid. Eesti uurimustest tuleb siin esile tõsta Ants Viirese dissertatsiooni *Puutööndus eesti külas* (X-XX saj.) (1955), mida võib küll liigitada ka töömaailma kui inimese tegevusalasi uurivate tööde alla. Eesti etnoloogias võib tuua esile hulga töid, kus on kesksel kohal erinevate

töötehnicate ja –vahendite uurimine (nt Luts 1970, 1980; Ränk 1925; Viires 1980). Kolmanda teemana toob Lauterbach välja käsitlused, mis keskenduvad töömaailma sotsiaalsele aspektile. Tööd vaadatakse kui tõukeandjat teistele sotsiaalsetele tegevustele, käsitletakse eelkõige tööliseid ja nende sotsiaalseid ühendusi, kuid ka ametnike töömaailma. Eesti etnoloogias, aga eelkõige kultuuriajaloo võib selle aspektiga siduda seniseid seltsitegevuse käsitlusi (Jansen, Arukaevu 1995). Neljanda valdkonna alla saame liigitada need töömaailma uurivad käsitlused, kus keskendutakse töömaailma kultuurilistele aspektidele. Selle all peab Lauterbach silmas, et tööd mõistetakse siin kui tõukeandjat teisteks tegevusteks. See lähenemine on esindatud jutu- ja rahvakunstiuringutes, uutest uurimisvaldkondadest kultuuridevahelises kommunikatsiooni ja organisatsioonikultuuri töödes. Siin tuleb esile tõsta eesti folkloristide varasemad uuringud tööelu kohta.⁸ Esiteks võib välja tuua töölaulude temaatika. Töölaulude all mõistetakse siin nii töö juures lauldavaid laule kui ka tööteemalisi laule. Herbert Tampere (1956) rahvalaulude viiside väljaanded on kontekstikeskse lähenemisega, laulud on siin teema, funktsioonide ja muusikajoone järgi liigitatud. Hilisemal ajal tõstatub ka rahvalaulude, sh töölaulude, uurimisel regionaalne aspekt (Salve, Rüütel 1989; Vissel 1982, 1988, 1990). Uuritud on ka tööga seotud kombeid ja kalendrikommete osana on vaatluse all olnud tööperioodide mõjutamine (Viidalepp 1964; Hiimäe 1982).

Eelnevast ülevaatest ilmes, et eesti etnoloogias on töömaailma seni peamiselt käsitletud majanduslikust aspektist lähtudes, teisalt on uuritud ka kitsamalt töömaailma kultuurilisi aspekte. Lähtepunktiks on eelkõige olnud talurahva terviklik elu- ja töömaailm. Eesti etnoloogias on siiani vähest tähelepanu pälvinud küsimused, mis puudutavad tööelu linnakeskkonnas. Linnakeskkonna uurimise vajalikkusele juhtis tähelepanu Ants Viires juba oma 1964. aastal ilmunud essees *Töölis- ja linnaolustiku etnograafilise uurimise objektist ja meetodist* (Viires 1964). Linnatöölise elu-olu uuringutest tuleb esile tõsta Ene Mäsaku 1981. aastal ilmunud monograafiat *Elutingimustest Tallinna eeslinnades 1870-1940*, kus ta vaatlleb Tallinna tööliste argielu 19. sajandi viimasest veerandist 20. sajandi keskpaigani (Mäsak 1981).

Sotsiaalsete võrgustike analüüside klassikuteks ja siiani aktuaalseteks käsitlusteks etnoloogias ja sotsiaalantropoloogias on 1960.- 1970. aastatel ilmunud tööd (Boissevain & Mitchell 1973; Boissevain 1974; Leyton 1974; Wolf 1968). Endiste sotsialistlike maade uuringutes on sotsiaalsete võrgustike analüüsid sageli seotud sotsiaalse kapitali ja

---

⁸Siinkohal suur tänu Tiiu Jaagole tema ülevaate eest eesti folkloristika uurimisteede kohta.

tsiviilühiskonna analüüsidega. Neis analüüsides küsitakse, kas „aeglustunud“ arengut Ida- ja Kesk-Euroopa riikides saab siduda klientilismi, korruptsiooni ja tugevate võrgustikega (Badescu & Uslaner 2003; Grabherr & Stark 1997; Torsello & Pappovas 2003).

Minu uurimisküsimuseks on kollektiivi ja sotsiaalsete suhete kultuuriline, sotsiaalne tähendus indiviidide jaoks, kesksel kohal ei olnud seega võrgustiku analüüsid nn klassikalises mõttes. Kultuurilistest sotsiaalsete suhete uuringutest tootsin välja Alena Ledeneva monograafia *Russia's Economy of Favours: "blat", Networking and Informal Exchange* (Ledeneva 1998). Ledeneva käsitleb *blati* olemuslikuna just nõukogude ühiskonnale, vaadeldes *blati* tähendust majandusliku vahetuse kaudu, kus suhtluse aluseks on majanduslik kasu. Ta defineerib *blati* kui isiklike suhete vastastikust tehingut, kusjuures praktikas on *blat* ja sõbralikud suhted väga segunenud. Samuti on Milena Benovska (Benovska-Säbkova 2001, 2004) analüüsinud sotsiaalsete suhete kultuurilist tähendust Balkani regioonis, tema huviobjektiks on olnud sugulussuhted ja sõbrasuhted ning sotsiaalsete suhete seos korruptsiooniga.

1.2. Analüüsiraamid

Esitan siin alapeatükis oma analüüside teoreetilise perspektiivi. Peatun esmalt minu uurimistööle teoreetilise lähtepunkti andnud fenomenoloogilisel kultuuriuurimisel, seejärel esitan sotsiaalsete suhete analüüsimisel kasutamist leidnud avalik-sotsiaalne-privaatse jaotuse ja mitteformaalse avalikkuse problemaatikat. Käsitlemist leiab samuti kollektiivi mõistmise küsimus nii ideoloogiliselt kui indiviidikeskselt tasandilt.

1.2.1. Fenomenoloogiline kultuuriuurimine ja etnometodoloogia

Fenomenoloogiline sotsioloogia (*Wissenssoziologie*) mõistab kultuuri kui ühiste tähenduste ja teadmiste süsteemi, mis võimaldab indiviidil oma igapäevaseid kogemusi korrastada ja argielus orienteeruda. Lähtun oma uurimistöös fenomenoloogilisest kultuurimõistmisest, kus on esikohal kultuuriuurija vaade indiviidist kui tähendusi loovast ja tõlgendavast subjektist igapäevases eluilmas (*Lebenswelt*) (Berger/Luckmann 1969/2003). Seejuures toetun eriti Peter L. Bergeri käsitlusele. Bergeri fenomenoloogias leiab mõjutusi nii Wilhelm Diltheylt, Edmund Husserlilt, Maurice Merleau-Pontylt kui ka Hans-Georg Gadamerilt, kuid põhiliselt lähtub Berger Alfred Schützi fenomenoloogiast.⁹ Ka ühises teoses *Die gesellschaftliche Konstruktion der Gesellschaft: eine Theorie der Wissenssoziologie* (1969/2003) toetuvad Peter Berger ja Thomas Luckmann oma käsitluses ühiskonnast Alfred Schützi eluilmasotsioloogiale. Schützi järgi on eluilm: “All individuals inhabit a life-world, that is a total sphere of experience circumscribed by a natural environment, manmade objects, events and other individuals”¹⁰ (tsit Wuthnow 1984: 31). Eluilm ei ole siinjuures mõistetav eraldiseisva ja ainukordse üksusena, ta koosneb paljudest reaalsustest ning teadvus on võimeline liikuma läbi reaalsuste erinevate sfääride. Igapäevaelu reaalsus defineerib end sealjuures subjekti jaoks “õige” reaalsusena – seda kogetakse ärkvel olles ja ta on indiviidi jaoks normaalne, korrastatud, objektiivne ja iseenesestmõistetav. See on tähenduste maailm, mida jagatakse teistega ning millele on teistel inimestel ligipääs (Wuthnow 1984: 31).

Käesoleva uurimistöö seisukohalt on oluline biograafilise kogemuse väärtustamine fenomenoloogilises sotsioloogias ja üksikisiku kogemustele igapäevaelus tähenduse andmine. Minu uurimistöö püüab edasi anda indiviidide kogemust nõukogude

---

⁹Alfred Schützi ja koos temaga Peter L. Bergerit seostatakse eksistentsiaalse fenomenoloogiaga, kus keskendutakse indiviidi tasandil kultuuri mõistmisele. Analüüsiobjektiks on siin indiviid ja see, kuidas ta loob tähendusi igapäevaelu maailmas. Eksistentsiaalne fenomenoloogia eristub sellega hermeneutilisest fenomenoloogiast (W. Dilthey, M. Heidegger, H.G. Gadamer), kus keskseks analüüsiobjektiks on keel ja keskmis on kultuuri kollektiivne tasand (Wuthnow 1984: 30).

¹⁰Tlk: „Kõikidel indiviididel on eluilm, see on kogemuste totaalne sfäär, mis on ümbristatud loomulikust keskkonnast, inimese poolt tehtud objektidest, sündmustest ja teistest indiviididest.“

igapäevaelus, seda, kuidas igapäevakogemusi organiseeriti ning kuidas need kajastuvad tänastes biograafilistes allikates.

Bergeri ja Luckmanni keskne seisukoht on: “Gesellschaft ist ein menschliches Produkt. Gesellschaft ist eine objektive Wirklichkeit. Der Mensch ist ein gesellschaftliches Produkt”¹¹ (Berger/Luckmann 1969/2003: 65). Eluilmas toimub vastastikuste perspektiivide idealiseerimine: me eeldame, et teised inimesed näevad asju meiega sarnaselt ning tänu sellele on ka mõistmine eluilmas võimalik. Indiviidid usuvad (kahtlusteta), et välise keskkonna (*Umwelt*) objektid tähendavad kaasinimeste jaoks põhimõtteliselt sama, mis neile endale (Schütz/Luckmann 1979: 26). Tulenevalt sellest idealiseerimisest käitume me igapäevaelus nii nagu oleksid iga subjektiivse maailma erinevused irrelevantsed. Sellest ‘nii nagu’ piisab tavaliselt, et lasta igapäevaelul normaalselt toimida.

Fenomenoloogia puhul (fenomenoloogia Schützi, Merleau-Ponty ja Bergeri mõistes) on tegemist empiirilise käsitlusega maailmast, mis on seotud inimese igapäevase kogemusega argielust. Berger ja Luckmann rõhutavad, et nende eesmärgiks on tegelikkuse analüüs igapäevamaailmas nii kuidas seda inimeste poolt kogetakse, ja püüd kirjeldada seejuures toimunut osaleja perspektiivist lähtudes (Berger & Luckmann 1969/2003: 21). Fenomenoloogia on mõistetav pigem kui kirjeldav meetod, orientatsioon, mis abistab kultuurianalüüsi, kuid ei ole analüüs ise (Wuthnow 1984: 74). Fenomenoloogiline kultuuriuurimine on seotud mõistmise kontseptsiooniga (*Verstehen* Max Weberi mõttes). Nii Alfred Schützi, kui ka Bergerit ja Luckmanni saab pidada selles mõttes Weberi õpilasteks (Giordano 1998). Kaasaegset etnoloogilist kultuuriuurimust on täna raske ette kujutada ilma mõistmisele kui meetodile tähelepanu pööramata. Distsipliiniajalooliselt võib siduda mõistmise kui meetodi ja analüüsikriteeriumi valdavaks saamist etnoloogias Clifford Geertziga ja interpretatiivse antropoloogiaga üldiselt (Geertz 1973).

Fenomenoloogilise kultuurianalüüsiga on lähedalt seotud etnometodoloogia. Etnometodoloogiline lähenemine aitab meil mõista, kuidas sotsiaalne tegutseja igapäevaelus reaalsust kontseptualiseerib (Giordano 1998: 35). Siin antakse tähendus neile praktikatele, mis leiavad igapäevasituatsioonis kasutust ikka ühel ja samal viisil. Neid õpitud praktikaid või “meetodeid” kasutavad ühe kindla grupi liikmed reeglipäraselt ja nad on seega üleindividuaalsed (Patzelt 1987: 10j). Etnometodoloogia vaatleb konkreetsete subjektide elu kui tähendusega elatud elu ja neil tähendustel on konkreetne väljendus nende eludes. Mõistmaks, kuidas inimesed seovad mõtte tähendused (*Sinndeutungen*) ja

---

¹¹ TLK: “Ühiskond on inimtegevuse tulem. Ühiskond on objektiivne tegelikkus. Inimene on ühiskonna toode.”

oma tegevused, jälgitakse inimeste igapäevast käitumist (Patzelt 1987: 10). Etnometodoloogilise lähenemise puhul on samuti oluline mõistmise kontseptsioon ja selle rakendamine konkreetsele empiiriale, st ilma empiirilise materjalita, ilma konkreetsete väljenduseta, ei ole meil võimalik uurida, kuidas sotsiaalne tegelikkus toimib (Patzelt 1987: 12). Siinse uurimisprobleemi seisukohalt on oluline vaatepunkt etnometodoloogia käsitus inimesest kui oma tegemistele tähendusi andvast olendist. Neid tegemiste tähendamisi ehk praktikaid püüan oma uurimistöös esile tuua.

Minu analüüsidele on lähedane ka Anne Honeri käsitus väikestest sotsiaalsetest elu-ilmadest (*kleine soziale Lebens-Welten*) (Honer 1993). Honer toetub Bergeri & Luckmanni poolt defineeritud ideele ühiskonna konstrueeritusest. Väikeste sotsiaalsete elu-ilmade mõiste all peab Honer silmas kitsamat lõiget igapäevasest eluilmast, kus inimesed käituvad teatud eesmärgist lähtudes. Need väikesed sotsiaalsed elu-ilmad pakuvad Honeri arvates modernsetes komplekssetes ühiskondades vajalikku kindlust ja stabiilsust: siin eksisteerib perspektiivide vastastikkus ja hoolimata kõikidest biograafilistest erinevustest toimib ka indiviididevaheline mõistmine (ideaaljuhul). Pragmaatiliste eesmärkide ühisust ja perspektiivide vastastikust saame me omistada ka töökollektiividele, käesoleva töö analüüsi objektile.

1.2.2. Tööelu – mitteformaalne avalik ja sotsiaalne ala nõukogude ühiskonnas

Nõukogude Eesti argielu uurides on metodoloogiliselt oluline lahti mõtestada avalik-privaatse problemaatika. Järgnevalt annan ülevaate artiklites minu poolt kasutatud avalikust-sotsiaalsest-privaatsest jaotusest ja mitteformaalse avalikkuse defineerimisest.

Sotsiaalteadustes kasutatakse ühiskondade kirjeldamisel ühe kategooriana avalik-privaatset analüüsimudelit (Wolfe 1997). Eristatakse seejuures teiste silme all toimuvaid tegevusi (avalikkus) ja tegevusi, mis leiavad aset suhtelises isolatsioonis teistest indiviididest. Avalik-privaatse jaotuse problematiseerimine toimub sageli `väljastpoolt`, institutsionaalselt, st vaadatakse, milline on `avalikkuse` ja `privaatse` vahekord ning kuidas erinevates ühiskondades vastavaid alasid piiritletakse. Avalikkuse ja privaatsuse defineerimine toimub seejuures ka distsipliinilt erinevalt (vt lähemalt Wolfe 1997, Weintraub 1997).

Komplekssete ühiskondade analüüsil eelistatakse sotsiaalteadustes kolmest jaotust, kaheldes avalik-privaatse dihhotoomia kasutamise võimalikkuses. Jeff Weintraub toob, toetudes antropoloog Mary Douglasele, esile, et avalik-privaatne jaotus on küll kasulik analüütiline protseduur, kuid see ei garanteeri selle tegelikult elus esinemist (Weintraub

1997). Leitakse, et avalik-privaatne eristus ei ole empiirilisel ega normatiivsel tõestatav, kuid analüütilise mudelina on ta siiski kasutatav ühiskondade paremaks mõistmiseks (Wolfe 1997). Samas eksisteerivad ühiskondades alati ja igal ajastul tegevused, mida on raske siduda ainult ühe või teise alaga. Sotsiaalne elu ei ole kunagi nii lihtne, kui ta on seda esitatud abstraktsete kategooriate raamistikus, kuid ka biograafilise materjali tõlgendamisel on mõningate seletusmodelite kasutamine vajalik.

Ühiskonna jaotamist avalikuks ja privaatseks alaks on rakendatud ka sotsialistlike ühiskondade ja nn üleminekuühiskondade analüüsil, taandades sotsiaalse elu sageli vaid neil kahel alal toimivaks. Sotsioloog David Stark on lähtuvalt sellest aspektist kritiseerinud vastavaid majandus- ja sotsiaalteadlaste analüüsi postsotsialistlike riikide kohta. Püüdes ette ennustada ja jälgides postsotsialistlike riikide majanduse arengut, kõneletakse liiga sageli avalik-privaatse dihhotoomia keeles ning püütakse ühiskondade arengut ka vastava mudeli alusel analüüsida (Stark 1997: 40). Stark leiab vastupidiselt levinud arusaamadele, et Ida-Euroopa kodanikud liikusid juba enne 1989. aastat sotsiaalses maailmas, kus erinevad alad ei olnud üksteisega koherentselt integreeritud (Stark 1997: 35). Privaatse ja avaliku alade nihkumisele sotsialismiaegses ühiskonnas on viidanud ka antropoloogid oma sotsialismiaegset argielu uurimist käsitletavates monograafiates (vt nt Lampland 1995: 273jj).

Iseloomustamiseks riigist ehk siis siinkohal avalikust sfäärist sõltumatute tegevuste rohkest nõukogude ühiskonnas on analüüsitud kolmest jaotust. Siinse biograafilise materjali analüüsimisel olen kasutanud nii Marc Carceloni poolt arendatud avalik-sotsiaalne-privaatne jaotust (Carcelon 1997: 317j) kui ka vene sotsioloogide Jelena Zdravomyslova ja Viktor Voronkovi mitteformaalse avalikkuse kontseptsiooni (Zdravomyslova & Voronkov 2002). Carceloni järgi hõlmab avalik sfäär nõukogude ühiskonnas ideoloogilist ala, norme ja eeskirju ning tähistab ametlikku bürokraatiat ja valitsevat eliiti. Sotsiaalne ala ühendab endasse ametlikult sanktsioneeritud suhtlemise alaga seotud tegevused ja privaatse all mõistab ta kodu ja perekonnaga seotud ala. Carceloni lähenemine jääb siiski institutsionaalseks: "[social sphere] developed in the intermediate institutional spaces between the apex of the Party-state pyramid and the informal networks of friends and families – cutting across many of the lines that separate "public" from "private" in Western thought"¹² (1997: 315). Carcelon läheneb ühiskonnale lähtudes avaliku sfääri prevaleerimisest, sotsiaalset ala mõistab ta osana avalikkusest, kuid

---

¹² Tlk: „[sotsiaalne ala] arenes institutsioonide vahelises vahealas, st partei-riigi püramiidi ning sõpradest ja perekonnast koosnevate informaalsete võrgustike vahealas – lõigates sellega läbi mitmed jooned, mis eristavad Lääne mõtlemises „avalikku“ „privaatsest““.

siin on olemas ka mitmed privaatsfäärile omased elemendid ja sotsiaalne ala toimib avaliku ja privaatse ala vahelises vabaruumis (nõukogude ühiskonnas). Töökohta ja sellega seotud tegevusi võib Carceloni järgi tõlgendada nõukogude ühiskonnas kui sotsiaalsesse valdkonda kuuluvat.

Elena Zdravomyslova ja Viktor Voronkovi lähenemine on enam nn seesolija vaatepunktist lähtuv, sotsiaalsest elust endast tulenev. Nad eristavad ametlikku avalikku elu ja mitteformaalset avalikku elu. Mitmeid individuaalseid tegevusi ei kontrollitud parteiriigi poolt totaalselt ja neid ei reguleeritud ka seadustega. Need tegevused toimusid sotsiaalsete ettevõtmiste vormides, eriti nn vabaaja tegevuste sfäärides. Kuid neid ei saa pidada ainult privaatseteks toiminguteks (Zdravomyslova & Voronkov 2002: online). Avalikud olid need tegevused seetõttu, et nad ei toiminud mitte ainult perekonnaringides, vaid ka avalikes kohtades nagu kohvikud, salongid, näitused, kontserdid (samas, vt ka Zdravomyslova 2003). Eriti on mitteformaalse avalikkuse kujunemine jälgitav alates 1960. aastatest. Oluline eristustasand on siinjuures just ametliku avaliku ja mitteformaalse avalikkuse vahel.

Biograafilistes allikates on avalik ja privaatne sfäär segunenud; kogeja, jutustaja jaoks on tegemist tema privaatse maailma, oma kogetud elu (ainukordsuse) edasiandmisega. Siinse teema puhul siis sellega, kuidas ta oma tööelu mõistab. Töömaailma võib määratleda ruumiliselt ja ajaliselt avalikku alasse kuuluvana. Artiklites olen käsitlenud tööelu ja seal toimivaid sotsiaalseid suhteid osana sotsiaalsest alast, mitteformaalse avalikkusena ENSV argielus, nii nagu seda kirjeldati ja kogeti tollaste tegutsejate poolt. Selle analüütilise mudeli rakendamise otstarbekus ilmnes esimeste intervjuude läbitöötamisel, kui tegelesin mitteformaalse kollektiiviga formaalse kollektiivi sees. Biograafilisi jutustusi analüüsides ilmnes, et tööelu ning sellega seotud praktikad ja strateegiad seostuvad sotsiaalse alaga, mitteformaalse avalikkusega, ja neid ei saa seostada hoolimata toimumisest avalikul alal – töömaailmas – avaliku sfääriga. Etnoloogilise uurimistöö seisukohalt omab tähtsust eri alade defineerimine seesolija vaatepunktist lähtudes, kuidas indiviidid oma tegevusi ise määratlevad. Lähtun ma siinjuures n-ö materjalisisest jaotusest ehk sellest, kuhu asetused tööelu ja temaga seotud praktikad biograafilistes allikates.

1.2.3. Kollektiiv ja kollektiivsus

Uurimistöö keskmes on mitteformaalne kollektiiv töökohal ja töökohal aset leidvate sotsiaalsete suhete analüüs ning vaatlus, millist tähelepanu osutatakse sellele küsimusele

dialoogis tänase ühiskonnaga. Biograafilise materjali analüüsil on oluline tuua esile ühiskonnas ametlikult aktsepteeritud normid kollektiivi ja kollektiivsuse osas. Siinses alalõigus vaatlengi, millisena nähti kollektiivi ideoloogiat, valitseva ametliku diskursuse poolt ja teisalt, millise tähenduse omandab kollektiiv minu poolt analüüsitud biograafilistes allikates.

Nõukogude Liidus oli ametlik avalik elu kontrollitud parteiriigi ideoloogiliste normide poolt. Ametliku avaliku sfääri alla kuulus ideoloogia ja nõukogude avaliku diskursuse järgi ka tööelu. Sii lisandus ideoloogiline käsitlus tööst ja kollektiivist kui nõukogude ühiskonna alustoest ja väikesest mudelist. Kollektiivi, siin formaalse kollektiivi, tähtsust rõhutati samuti NSVL põhiseaduses ja Kommunistliku Partei programmis (Shlapentkoha 1989: 3j). Nõukogude tööelu seotus ametlikul tasandil kollektiivsuse ideoloogiaga avaldus ka tööelu igapäevases toimimises (näiteks seltsimehelikud kohtud ettevõtetes, parteikoosolekud, üldkoosolekud, 1. mai ja 7. novembri paraadidel osalemise kaudu). Kommunistliku partei ja nõukogude riigi ideaaliks oli kollektivism, kollektiivi huvi pidi sealjuures alati eelnema üksikisiku huvidele. Õige kodanik sai moraalselt õigeks nõukogude kodanikuks läbi kollektiivsuse, tema isik oli "tõeline" avalikkuse ees (Kharkhordin 1999). Bolševism ei tunnistanud privaatsust, nõukogude kodanik nägi end nii nagu avalikkus teda nägi ehk toimus enese mina kinnistumine avalikkuse silmade kaudu, kusjuures avalikkus on siinjuures võrdsustatav parteiga. Töökollektiiv kujutas endast parteiideoloogide jaoks head instrumenti "õige nõukogude kodaniku" kasvatamisel, selle kaudu oli võimalik hoida kodanike üle kontrolli, kontrollides nende ustavust kommunismi ideaalidele ja nõukogude riigile. Ametlikus terminoloogias kasutati kollektiivi mõistet tähistamiseks ainult kindlat sotsiaalse integratsiooni tüüpi, mis järgis ideoloogiliselt sobivaid eesmärke (Zdravomyslova & Voronkov 2002: online).

Töö ja töötamine hõlmab suurema osa indiviidi igapäevaelust. Töökohas viibitakse enamasti kaastöötajate seltsis, seda eriti nõukogudeaegsetes kontorites, kus tavaliselt töötas 5-6 inimest ühes ruumis (intervjuudest). Formaalne töökollektiiv on seekaudu hea hoob kodanike lojaalsuse kontrollimisel. Enamus töökohti ENSV linnades olid seotud riigiga kui avaliku struktuuriga, olles sellega osa üldisest kontrollimehhanismist.

Nõukogude kodaniku igapäevaelu, tema eraelulised toimingud pidid samuti vastama avalikkuse poolt seatud ideaalile. Selleks kontrolliks oli olemas võimalus ka

töökollektiivi abil.¹³ Erasfääri ja perekonna ideoloogiline käsitlus ühiskonna eri valdkondades leidis kajastamist ka intervjuudes. Selle iseloomustamiseks mainiti intervjuudes näiteks abielulahutuste avaldamist ajalehtedes või ka autodele nn joodikumärgi andmist, märgistades viimasega kogu perekonda kui seaduse vastu eksinuid (nt intervjuu nr 19).

Nõukogude argielu iseloomustab pigem keskendumine oma perekonnale ja lähedastele ning samas toimub ka avaliku sfääri privatiseerimine, avalike struktuuride ja ressursside isiklikel eesmärkidel kasutamine. Seega toimus kaugenemine bolševistlikust ideaalist ja kollektiivsuse ideoloogiast.

Siinse magistritöö uurimisobjektiks on mitteformaalsed suhted ja igapäevaste praktikate toimimisviisid, kuidas invidiidid ise määratlesid oma kollektiivi tööl, eristades seda ideoloogilisest kollektiivi mõistest. Võib esitada küsimuse, mil moel saab mingit kooslust määratleda kui kollektiivi, siin mitteformaalset? Kui tugevalt peab olema üks rühm seotud, et teda võiks iseloomustada kindla sotsiaalse grupina kui kollektiivi?¹⁴ Vaatlen siin kollektiivi ja teda piiritlevaid reegleid tulenevalt invidiididepoolsest definitsioonist kollektiivi, „oma seltskonna“ kohta. Biograafilistes jutustustes tematiseeritakse sotsiaalseid suhteid, mis puudutavad tööelu argist ja pidupäevast tasandit. Töökollektiivil on biograafilistes jutustustes mitteformaalne tähendus. Kultuuriteadustes vaadeldakse kollektiivi üksusena, mis defineeritakse invidiidide endi poolt. Kollektiivi piiritlemisel eristatakse ka suhteid horisontaalsel tasandil (suhted kolleegide vahel) ja vertikaalsel tasandil (suhted ülemustega), mõlemad tasandid leiavad ka artiklites analüüsimist. Neis mitteformaalsetes kollektiivides püüti kontrolli igapäevaelus (mille osa tööelu on) leevendada. Mitteformaalseid kollektiive töömaailmas, kui ühte sotsiaalset võrgustikku, võime vaadelda kui esmaste suhtlusvõrgustike (perekonna ja suguvõsa) laiendamist ja solidaarsusstruktuuride loomist.

---

¹³ Kontrolli iseloomustamiseks sobib ka näide endise komsomoli- ja parteitöötaja kirjalikust teemajutustusest, kus ta iseloomustab nõukogude aega. *Kui kellelgi midagi enam tekkis, hakati teda kohe kahtlustama mittetöise tulu saamises. Riik tungis igapidi inimese igapäevaelu. See oli tõesti üks tolle perioodi üldistav omadus. Kõike püüti kontrollida* (KV 987, 26-84).

¹⁴ Kollektiivi määratlusest uurimisobjektina kaasaegse ühiskonna uurimisel on oma kollektiiviuuringute – Suonenjoe maasikafestivali, Soome töökohapidude ja Ameerika laulja Tori Amose austajate - näitel kirjutanud Katja Laitinen (Laitinen 2003).

1.3. Allikad ja meetod

Minu eesmärgiks on analüüsida, millised praktikad omandavad ENSV- aegses tööelus dialoogis olevikuga tähendusi. Lähemalt keskendun, nagu eelpool öeldud, ametnike sotsiaalsete suhete analüüsile. Etnoloogilises kultuuriuurimises on esiplaanil inimese kogemus ja selle kogemuse väljendumine eri viisil kirja pandud, kogutud ja loodud lugudes (Lehmann 2001: 233). Biograafiline intervjuu, intervjuu abil kirja pandud elulugu ja selle kõrval teised biograafilised allikad olid selleks sobivaks allikaks, mis võimaldas parimal viisil esitada argielu, inimeste kogemusminevikku.¹⁵ Teisiti öelduna oli esmalt allikas ja siis küsimused, analüüsis esitangi neid küsimusi, mis olid neis allikais esiplaanil.

Siinses uurimistöös kasutatud biograafilised jutustused on kogutud ajavahemikul 2001. aasta suvi kuni 2003. aasta kevad. Kogutud materjal peegeldab seejuures intervjuude tegemise aega ja indiviidide elu neid aspekte, mis on relevantssed tänases situatsioonis ja on seotud indiviidide tulevikuootustega (Kohli 1981: 65). Allikas ja meetod on kultuuriuurimises teineteisega tihedalt seotud, nii kätkeb biograafiline meetod endas lisaks allika loomise viisile ka materjali analüüsimeetodit.¹⁶ Norman Denzin defineerib biograafilist meetodit järgnevalt "[I] define the biographical method as the studied use and collection of life documents, or documents of life, which describe turning-points moments in individuals' lives"¹⁷ (Denzin 1989: 7). Samuti on minu lähenemisel allikatele tegemist kvalitatiivse sisuanalüüsiga.

Artiklid põhinevad kahte tüüpi allikatel: biograafilistel intervjuudel ja Eesti Rahva Muuseumi (ERM) Korrespondentide Arhiivis leiduvatel nõukogude aega käsitlevatel teemajutustustel. Toetava allikana olen kasutanud elulugusid Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist (EKLA), nimelt eluloovõistlusele „Minu ja minu pere elu Nõukogude Eestis ja Eesti Vabariigis“ saabunud elulugusid. Töös ja artiklites olen elulugude tsiteerimisel kasutanud võistlusesisest numeratsiooni ja viidet (ENSV ja vastav eluloo number), kuna lugesin elulugusid enne nende kandmist fondi 350 üldisesse numeratsiooni. Peale selle olen tutvunud arhiivimaterjalidega Tartu Maa-Arhiivist.¹⁸ Erinevate allikaliikide

¹⁵ Vt kogemusmineviku kohta Kõresaar 2003a: 70-71.

¹⁶ Eluloouuurimisest ja erinevate mõistete – eluloouurimine, biograafiline meetod, biograafiline intervjuu – kasutamise kohta eesti kultuuriteadustes vt Kõresaar 2003a. Siinses töös tuginen ise žanrikeskele eristusele, ja kuna elulood allikana on minu töös tagaplaanil, eelistan kasutada mõisteid biograafiline intervjuu ja biograafiline meetod.

¹⁷ Tlk: „Defineerin biograafilist meetodit kui õpitud/uuritud eludokumentide või elu kohta käivate dokumentide kasutamist ja kogumist. Need dokumendid / materjalid kirjeldavad indiviidide elus toimunud pöördelisi muutusi.“

¹⁸ Tartu Maa-Arhiivis lugesin peamiselt fondis nr 15 "Tartu Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee üldoskond" leiduvaid erinevaid dokumente, aga ka fondis nr 13 "Tartu Linna Rahvasaadikute Nõukogu

kasutamist nõukogude argielu uurimisel kajastab pikemalt minu teine artikkel "What People Tell about Their Working Life in the E.S.S.R, and How Do They Do It? Source-centred Study of a Civil Servant's Career Biography", siinses sissejuhatavas peatükis piirdun allikate kirjeldamisega.

1.3.1. Biograafilistest intervjuudest ja teemajutustustest

Minu peamiseks allikaks on biograafilised intervjuud. Lähemalt peatun intervjuueeritavatel ja teemajutustajate kirjutajatel ning nende võrdlusel järgmises alalõigus, siinkohal annan intervjuupartneritest lühikese sotsioloogilise ülevaate.

Nõukogude Eesti argielu senisel uurimisel olen kasutanud 35 indiviidiga tehtud biograafilist intervjuud. Neist 26 intervjuud on läbi viidud ametnike ja teenistujatega, 2 intervjuud teadlastega, 2 õpetajatega ja 4 oskustöolistega. Ühel intervjuueeritaval oli 2 ametit, ta töötas nii insenerina ehitusprojektis kui ka paralleelselt õppejõuna, siin arvan ta tema esimese töökoha (insener) järgi ametnike hulka. Samuti toimus üks intervjuu grüpiintervjuuna, kus osalesid 2 intervjuueeritavat, abielupaar, koos. Sotsiaalsete suhete analüüsil olen kasutanud vaid ametnike–teenistujate tööbiograafiaid,¹⁹ ka järgnev sotsioloogiline ülevaade puudutab vaid ametnikke.

Intervjuueeritavad olid sündinud aastatel 1921-1959, biograafilistes intervjuudes kajastusid sealjuures ka generatsioonidevahelised erinevused enne ja peale Teist maailmasõda sündinute vahel (vt lähemalt alalõik 1.4.3.). Naisi oli intervjuueeritavate hulgas 17 ja mehi 9. Hariduse järgi jagunesid intervjuueeritavad järgmiselt: kõrgharidusega ametnike oli 13, lõpetamata kõrgharidusega 3, 7 keskerihariduse ja 3 keskharidusega (keskharidusega ametnikud olid läbinud mitmeid täienduskursuseid).

Intervjuudega alustasin 2001. aasta suvel ning minu välitööd jätkusid kuni 2002. aasta kevadsuveni. Lisaks olen kasutanud Tartu Ülikooli etnoloogiaüliõpilaste poolt etnoloogilise välitöö praktika raames (sügissemester 2001/2002 ja sügissemester 2002/2003) tehtud poolstruktureeritud teemaintervjuusid.²⁰ Intervjuude eesmärgiks oli käsitleda lähemalt ühte osa terviklikust eluloost, tööbiograafiat. Ideaaliks oli saavutada

---

Täitevkomitee Kaubandusvalitsus" olevaid a/ü protokolle, kasutasin ka fondi nr 30 "Tartu Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee Sotsiaalosalakond". Arhiiviallikad andsid mulle eelkõige taustinformatsiooni „ametliku“ kollektiivi kohta. Nt kuidas käsitleti töötajate vaba aja organiseerimist, kuidas vaadeldi kellegi tööalast eksimist ja karistamist, kellele jagati preemiad ja soodustusi. Arhiiviallikad aitasid oluliselt uurimisteemasse ja ajastusse „sisse elada“, kuid analüüsil ma ei ole neid kasutanud.

¹⁹Teised intervjuud andsid huvitava üldvaate nõukogudeaegsest tööelust ja samuti leidus neis mitmeid häid teemaarendusi (nt tähtpäevade tähistamine ja poliitiline agitatsioon töö juures, tööelu mõistmine), seetõttu mainin ma neid intervjuusid oma allikate hulgas.

²⁰Olen kasutanud järgmiste üliõpilaste intervjuusid: Kristi Grünberg, Eerik Hanni, Ülle Kärner, Marilin Martin, Marleen Nõmmela, Kersti Tammekunn, Tõnis Tärna. Samuti kaasmagistrandi Reet Ruusmanni poolt 2003. aasta talvel läbi viidud intervjuusid.

inimesega laiem kontakt: mõista, kuhu asetub tema eluilmas tööelu ja sellega seonduv, millised on tema kogemused tööelust nõukogude ajal. Sihiks oli saavutada tema elu ajaloosse (*life history*) sissevaade, võimaldada biograafilise intervjuu abil elu ajaloo ühe osa kogemuslik käsitlemine. Intervjuude tegemise ajal tegin ise märkmeid ning olen lugenud üliõpilaste poolt välitööde ajal peetud päevikuid. Etnoloogilise välitöö praktika läbiviimise hõlbustamiseks oli koostatud ka struktureeritud küsimuskava.

Intervjuusituatsioonis sooviti enamasti rääkida endast rohkem kui ainult tööeluga seotud küsimustest (avati ka nt oma perekonna ajalugu). Suurem osa intervjuudest on läbi viidud kodudes, väiksem osa töö juures. Intervjuu läbiviimise kohal oli oma mõju ka vestluse kulgemisele. Töö juures võis avalduda aja- ja ruumiteguri negatiivne toime. Töökoht ei võimaldanud alati individuaalsust (sisseastuvad töökaaslased, telefonikõned) ning ei olnud võimalik pidada inimest tööajast väga kaua kinni. Samas oli väga pikki ja põhjalikke intervjuusid, mis toimusid töökohal (nt intervjuu nr 8, nr 22). Pigem tuleb tõdeda, et iga intervjuu analüüsimisel võtsin arvesse ka muid faktoreid (intervjuu koht, emotsioonid, lisainformatsioon väljaspool/peale intervjuu situatsiooni) kui ainult transkribeeritud teksti või kuulatud intervjuusid. Kõik intervjuud on ka transkribeeritud.

Teiseks allikaks on intervjuudest saadud kogemuse abil koostatud küsimuslehele "Töö ja tööelu Nõukogude Eestis" (Lisa 2) ERM-i Korrespondentide Arhiivi (KV) saadetud kirjalikud teemajutustused – tööbiograafiad. Küsimuslehed saadeti laiali ERM-i Korrespondentide võrgule, kuid vastuseid püüti saada ka väljastpoolt korrespondentide võrku, selleks avaldati küsimusleht ka ERM-i koduleheküljel (www.erm.ee/?node=282). Korrespondentide arhiivi on saabunud 118 vastust.²¹ Küsimuslehele vastajad on suures enamuses sündinud enne Teist maailmasõda, nende sünniaasta jääb 1920. ja 1930. aastatesse. Vastuseid tuli väga erinevatel elualadel tegutsevatelt inimestelt, nii linnast kui maalt, nende hulgas on palju õpetajaid ja teisi haridustöötajaid, kuid ka meistreid, kolhoositöölisi ja –direktoreid. Sotsiaalsete suhete analüüsi puhul piirdusin siingi ametnike kirjalike teemajutustuste analüüsiga (KV 990, KV 991, KV 993, KV 995, KV 999). Kuid teisedki loetud lood avardasid pilti ENSV-aegsest argielust.

Kirjalikule struktureeritud küsimuslehele saadetud vastuseid analüüsin oma teises artiklis, milles võtan lähema vaatluse alla ühe konkreetse teemajutustuse, riigiametnik Ilmari²² tööbiograafia. Oma analüüsides olen käsitlenud küsimuslehele vastusena saadetud

---

²¹ ERM-i peaarhivaari ja korrespondentide võrgu juhendaja Tiina Taela andmetel saabus ERM-i 2002. aastal 105 teemajutustust (KV 990-998) ja 2003. aastal 13 teemajutustust (isiklik kirjavahetus 04.03.2004).

²² Isikunimed on nii sissejuhatavas peatükis kui artiklites muudetud. [ ] annavad edasi minupoolseid selgitusi või väljajätteid.

jutustusi kui kogemuspõhiseid teemajutustusi. Kirjutaja, vastaja, peatub neis jutustustes neil oma elu külgedel, mida ta peab vajalikuks teistega jagada. Arvestada tuleb nende vastuste puhul küll teatavate raamidega, mis tulenevad korrespondentide võrgu väljakujunenud traditsioonidest ja puudutavad kirjutajate arusaamu muuseumitöö ja pärandikogumise eesmärkidest. Kuid siiski lubavad need teemajutustused analüüsida meil nõukogudeaegset tööelu nii, nagu nende autorid on seda kogenud ja oma jutustustes edasi andnud.

Küsimuslehe abil loodud allikaid on eesti etnograafias ja etnoloogias kasutatud pikemat aega (1931. aastal loodi ERM-i korrespondentide võrk, esimene küsimusleht on aastast 1932), olles üheks levinumaks andmekogumiseviisiks, üllataval kombel ei ole nende kasutamisele allikana ja selle allika omadustele suuremat tähelepanu pööratud. Nimetada tuleb siin Jüri Linnuse ülevaadet korrespondentide võrgust (Linnus 1988) ja Ene Kõresaare artiklit *Küsimusleht kui allika kujundaja* (Kõresaar 1995). Küsimuslehtede ja üleskutsete kasutamine on lisaks Eestile levinud Soomes ja Rootsis, samuti on üleskutsete abil mälestuste kogumine populaarne ka Poolas (Chalasiński 1981: 119jj).

Teises artiklis analüüsitud tööbiograafia ajendas mind lugema ka elulugusid EKLA-s, mis kogutud üleskutse "Minu ja minu pere elu Nõukogude Eestis ja Eesti Vabariigis" raames. Uurimistöö allikatena on elulugudel siiski pigem raamistav ülesanne, ma ei ole elulugusid vaadanud lähtudes neist küsimustest, mis mulle teiste allikate puhul olid esmased. Kasutanud olen ka ERM-i varasemale küsimuslehele "Elu nõukogude ajal I" saabunud vastuseid.²³

1.3.2. Kelle lood? Tööelu mõistmine ametnike biograafilistes jutustustes

Artiklites esiletoodud sotsiaalsete suhete maailm kajastab eelkõige ametnike tööelu linnades. Siinses alalõigus näitan, kuidas mõisteti tööelu nii välitöödel kui kirjalikes teemajutustustes. Kirjeldan lähemalt sotsiaalsete suhete analüüsi keskmeks olevat ametnike-teenistujate gruppi.

Kuidas mõisteti tööd intervjueeritavate ja teemajutustuste kirjutajate poolt? Etnograafilises eesti rahvakultuuri käsitluses on töö olnud seotud talurahva eluviisi kirjeldamisega. Töömaailm ja eluilm olid talurahvakultuuris lahutamatu seotud ja sel moel on tööelu ka analüüsitud. Industrialiseerimisega kaasnenud töö- ja elumaailma lahutamine tõi kaasa teistsuguse töö mõistmise, tööaja ja -ruumi lahutamise, vaba aja tekkimise (Roth 2004b). Tänapäevases maailmas on tööd väga raske ühese definitsiooni alla

---

²³ „Elu nõukogude ajal I“, kl 207, koostaja Heiki Pärdi.

koondada, töömaailm ja eluilm on taas läbipõimunud (samas). Tsiteerides saksa etnoloogi Burkhart Lauterbachi, võib töö all pragmaatiliselt mõista "eine planvolle, andauernde, angestrengte menschliche Tätigkeit im materiellen oder ideellen Bereich"²⁴ (Lauterbach 2000: 19).

Teine oluline aspekt siinjuures on, kuidas mõisteti tööd Nõukogude Liidus ja Nõukogude Eestis. Ametlikus ideoloogias pälvisid tähelepanu eelkõige töölised, "töötav rahvas". Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja läbi selle kogu riik määratles end tööliste ja talupoegade partei ja riigina. Töölistele (suurettevõtetes) olid ette nähtud privileegid, seda eelkõige suurema palga näol.

Intervjuusid läbi viies ja kirjalike teemajutustusi lugedes puutusin kokku mõlema omal viisil ideoloogiliselt laetud arusaamadega tööst ja tööelu uurimisest. Tutvustades oma uurimistöö eesmärki, nimelt nõukogudeaegse tööelu uurimist linnades, kohtasin sageli arvamust, et intervjuueeritava näol ei ole tegemist "õige" allikaga. Selle all peeti silmas, et intervjuueeritav ei ole töötanud tehases, tootval tööl, seostades sellega tööelu uurimise tööliste uurimisega (kolhoosielule intervjuudes ei viidatud, sest olin intervjuu alguses rõhutanud, et mind huvitab just argielu linnas). Kirjalikes teemajutustustes rõhutatakse kasvatust läbi töö ja esimest töökogemust kodutalus (küsimuskavas oli küsimus esimese töökoha kohta). Tuleneb see ühelt poolt ka vastajate vanuselisest struktuurist, nagu eelpool nimetatud olid teemajutustuste kirjutajateks suures enamuses 1920.-1930. aastatel sündinud ning nende lähenemine on seotud paljude vastajate maapäritoluga. Intervjuueeritavad olid seevastu enamuses üles kasvanud linnades või väikelinnades (v.a intervjuu nr 24, nr 25, nr 32). Mitmed, ise hiljem linnas töötavad vastajad, viitavad kirjalikes teemajutustustes maatööle kui olulisel osale nende kasvatuses (nt KV 994). Näitena võib tuua järgneva tõdemuse esimese töökoha kohta ja töö õppimise kohta. *Parim, mis kindlasti kodutalust eluteele kaasa sain oli suhtumine töösse. Omaaegses eesti talus oli suhtumine töökasvatus esmane igale kasvavale pereliikmele. Tööd õpetati austama ja armastama* (KV 995, mees, snd 1924). Töö all mõisteti teemajutustustes sageli füüsilist tööd, taas "õige" töö mõistes. *Tööks peeti tollel ajal [1940-50. aastatel], just praktilist tööd, tegevust põllul, laudas või heinamaal* (KV 996, naine, snd 1942, õpetaja).

Sellele, et töö all mõistetakse enamasti füüsilist tegevust on viidanud ka Christian Giordano oma Vahemeremaade mentaliteeti ja käitumisratsionaalsust analüüsivas teoses *Die Betrogene der Geschichte* (Giordano 1992). Nimelt ütleb ta järgnevat: "[...] unter Arbeit wird allerdings in mediterranen Gesellschaften körperliche Arbeit verstanden, die

---

²⁴Tlk: "plaanipärast, kestvat inimlikku tegevust materiaalses või ideelises valdkonnas."

aufgrund des agrarischen Charakters der Region noch immer mit Landarbeit gleichgesetzt sind"²⁵ (Giordano 1992: 290). Samas erinevuseks Vahemere ühiskondade ja Eestit puudutava materjali vahel on füüsilise, kehalise töö väärtustamine Eestis ja mitteväärtustamine Vahemeremaades – "... eine solche körperliche Tätigkeit zwar als notwendig, jedoch als etwas Erniedrigenes und Unwürdiges betrachtet wird"²⁶ (1992: 291). Erinevus nendes väärtushinnangutes võib tuleneda erinevast tegelikkusest indiviidide elus, Giordano poolt vaatluse all olevates Vahemeremaades on maatöö, füüsiline töö reaalsus, kajastades uurimisperioodi argipäeva. Eesti teemajutustajate jaoks on füüsiline töö seotud mälestustega lapsepõlvest, omandades sellega teise tähenduse nende tööbiograafiates, olles osa lapsepõlvest, aga ka osa mälestustest iseseisvast riigist ja rahvuslikust narratiivist (vrd Kõresaar 2003c).

Tööd ja töötamist väärtustatakse biograafilistes jutustustes üldiselt, ka töötamist nõukogude ajal. Samas toovad mitmed informandid esile, kes töötades nõukogude ajal kohakaaslusega erinevatel kohtadel, püüdes endale ja oma perele lisa teenida, „rohkema töötamisega“ kaasnenud negatiivset suhtumist kaasinimeste poolt. Ehitusprojekti inseneri ja ülikooli õppejõuna töötanud Heino tõdeb kahel kohal töötamise kohta järgnevat *Kui sa varastasid kuskilt laost, siis sa olid normaalne nõukogude inimene, aga kui sa raha teenisid lisaks lisatööga, siis sa olid kahtlane* (intervjuu nr 10).

Sotsiaalsete suhete analüüs põhineb siinses töös keskastme ametnike, nn kontori- või paberitöö tegijate, lugudel. Ametilt on esindatud raamatupidaja, arveametnik, insener, tehnoloog, kaadritöötaja, kaubandusametnik, komsomolitöötaja, jurist, ökonomist, raamatukogutöötaja, riigiteenistuja. Nende ühiseks nimetajaks saab pidada ametnikuks ning/või administratsiooni töötajaks olemist ja mitte tegelemist tootva tööga. Ametnike osatähtsus nõukogude ühiskonnas kasvas seoses linnastumise ja üldise moderniseerumisega. Nõukogude ühiskonnale on iseloomulik ühelt poolt bürokraatia kasv (partei ja riigi topeltbürokraatiaga seoses), ja teisalt bürokraatia privatiseerimine (Srubar 1991). Bürokraatia kasvamise ja oma positsioonide privatiseerimise ehk enda kasuks pööramisega on seotud ka siinse uurimistöo probleemiasetus mitteformaalsest kollektiivist ja sotsiaalsetest suhetest töö. Nimelt oli ametkonnal olemas piisavalt vaba aja kapitali, mis tulenes ametnike "üleproduktioonist". See piisav vaba aeg töö juures või nimetame seda väiksema intensiivsusega töötamise perioodiks on üheks eelduseks ka soojadele ja

---

²⁵Tlk: "Töö all mõistetakse Vahemeremaade ühiskondades füüsilist tööd, mis on võrdsustatav regiooni agrarise iseloomu tõttu ikka veel põllutööga."

²⁶Tlk: "Sellist kehalist tegevust vaadeldakse kui hädavajalikku, kuid siiski ka kui midagi madaldavat ja ebaväärikat."

intensiivsetele suhetele töö juures. Teisalt võime me rääkida ka vaba aja ja töökoha tugevamast seotusest sotsialistlikes ühiskondades kui Lääne tüüpi ühiskondades (vt ka Lönke 2003: 212).

Burkhardt Lauterbach toob oma monograafias *Angestelltenkultur*, kus ta käsitleb ametnike vabatahtlikke ühendusi Saksamaal enne 1933. aastat, välja, et ametnikud eristavad ennast ülejäänud töötajaskonnast oma sotsiaalselt ja kultuuriliselt kõrgema positsiooni kaudu. Ametnikud ei kuulu oma enesemõistmise kaudu töötajate massi hulka, neil on töölistega võrreldes parem haridus, huvi kultuuriliselt "ilusate asjade vastu" ning väiksem huvi materiaalsete asjade vastu (1998: 215).

Lauterbachi kasutatud ametkonna piiritlemist ja enesemääratlemist saab rakendada ka ENSV administratsiooni töötajate puhul. Minu intervjuueeritavate enesemääratlemine toimub enamasti enda eristamise kaudu töölistest. Ühe näitena selles eristamises võib tuua defitsiidi mõistmise, mis on ametnikel sageli teine kui töölistel. Paljudes ametnike jutustustes omavad lood reisimisest väljapoole Nõukogude Liitu kesket tähendust, mitte defitsiit kitsamas mõttes. Kindlasti eksisteerib ametkonna enda sees diferentseeritus defitsiidi mõistmise osas, mis sõltub nii päritolust kui elulaadist (vt ka Kõresaar 2004), kuid üldine tendents siin analüüsitud biograafilistes jutustustes oli defitsiidi osas vahetegemine töölistega just kultuurilisel tasandil.²⁷

Artiklites leiab väljendust seega linnakeskkonnale ja administratsiooni töötajatele omane sotsiaalne ja kultuuriline maailm.

1.3.3. „Kommunistid“, „parteilased“ ja „vene keel“. Kahe generatsiooni vaated

Analüüsi aluseks olevad biograafilised jutustused pärinevad kahelt generatsioonilt: intervjuud olid läbi viidud aastatel 1921.-1959. sündinutega, ERM-i küsimuskavale vastajaid (kelle lugusid ma kasutasin) on sündinud enne Teist maailmasõda. Niisiis on artiklites esitatud ühelt poolt nende lood, kes olid sündinud Eesti Vabariigis, seal hariduse saanud ja kelle ellu tõi muudatuse nõukogude okupatsioon. Enamus neist pidi omandama uued praktikad argielu jaoks ENSV-s ja suures osas nad lõpetasid oma aktiivse tööelu Nõukogude Eestis. Teine osa intervjuudest on tehtud peale Teist maailmasõda sündinutega, kelle jaoks Nõukogude Eesti igapäevaelu oli normaalsus. Vajalikud normid oli see põlvkond omandatud läbi sotsialiseerimisprotsessi ning nende jaoks saabus omakorda

---

²⁷Näiteks räägib tehnoloog Maarika oma loos, kuidas talle avanes mitu korda võimalus reisida asutuse poolt eraldatud tuusikute kaudu, kuna reise vastu ei olnud töölistel huvi. *Ega töölised ei olnud nii huvitatud (3) sellistest asjadest.* [reisidest siin] *Noh, eriti, mis puudutab-- Teine asi on see, et kui juba hakati jagama neid vaipu ja>[naerab] telekaid ja raadioid, no see oli juba niimoodi* (intervjuu nr 20).

muutus igapäevaste harjumuspäraste praktikate kasutamisse taasiseseisvunud Eesti Vabariigiga. Erinevatelt põlvkondadelt võib eeldada ka erinevat lähenemist ENSV-aegsele argielule. Kuid loomulikult on igäühe individuaalne lugu sõltuvuses peale ühiskondliku tausta ka tema elulugu mõjutanud teistest teguritest. Artiklites ei leia generatsioonidevahelised erinevad praktikad põhjalikumat käsitlemist, seetõttu soovin neid siinkohal pikemalt käsitleda.

Siin analüüsitud biograafilistes jutustustes saab teatava eraldusjoone seega tõmmata (küll reservatsioonidega, st iga üksiku indiviidi elu lugu on eriline) enne ja peale Teist maailmasõda sündinute vahele. Millised on erinevused ja millal nad väljenduvad? Vanema generatsiooni lugudes tuleb esile eelkõige kohandumisega seotud temaatika: mil viisil omandati uued vajalikud praktikad, kuidas toimus kohanemine uute reeglitega nõukogude võimu algaastatel. Tööelu puudutavates jutustustes saab kohandumist ja uute praktikate õppimist kajastavateks teemadeks lugeda kommunistliku partei rolli tööelus ja vene keele oskuse tematiseerimist. Noorema generatsiooni lugudes partei teemat eriliselt ei käsitleta. Partei- ja komsomoliorganisatsioonid moodustasid nende jaoks osa igapäevasest eluilmast ja nõukogude argielu igapäevased praktikad on noorema generatsiooni jaoks omandatud juba läbi sotsialiseerimisprotsessi. Parteielu eksisteeris nende jaoks loomuliku osana ametlikust avalikust sfäärist (kuid mitte tingimata nende isiklikust elust). Tihtipeale vanem generatsioon repressioonide ja hirmu aja üle elanuna hoidis teadlikult uut põlvkonda konfliktide eest, jättes minevikuteemad „mineviku hooleks“. Nooremate intervjuudes (noorema generatsiooni puhul saan rääkida vaid intervjuudest pärit tähelepanekutest) avaneb kaksikstruktuuri olemasolu – mitteparteilased eitavad üldse mingit seost parteielu või partei otsustega, viidates kahe erineva maailma eksisteerimisele – parteiliikmete ja mitteparteilaste omale. Parteielu käsitlevad noorema generatsiooni esindajad kui midagi, mis seisis neist "väljaspool", mis ei omanud tähendust nende tööelus, v.a muidugi parteiliikmete ja parteitöötajate tööelus (keda oli intervjuueeritavate hulgas kummaski generatsioonis 3). Küsimustele, mis puudutasid kas partei osa tööelus või partorgi rolli töökohal, vastati tavaliselt, et ei oldud nende tegemistega kursis. Näitena võib tuua 1947. aastal sündinud Helju, kes viitab vaid kuulujuttudele parteiliikmete kohta ning toonitab parteiliikmete omaettehoidmist ja rõhutab hoopis ametiühingu rolli tööelus, sest seal otsustati mitmete defitsiitsete kaupade jagamine, mis omas individide jaoks 1970. - 1980. aastate ENSV argielus suuremat tähtsust kui partei otsused. *Ah ,eks nende kohta ikka igasugust jutte käis. [...] Partorgi, (6) sellega on nii vähe tegemist olnud, et eriti ei teagi. Need olid rohkem nagu niimoodi omavahel* (intervjuu nr 16).

Keelekasutuses esineb samuti generatsioonidevahelisi erinevusi, nooremad ei iseloomusta reeglina kedagi kui kommunisti, selle asemel eelistatakse sõna parteilane. Keelekasutamine, selle muutumine on samuti heaks näiteks, kuidas õpitud praktikad aja jooksul habitualiseeritakse ja igapäevaelu loomulikeks osadeks saavad.

Pärast Teist maailmasõda sündinutel ei tulnud reeglina ette teravaid kokkupõrkeid parteiga või võtta vastu otsuseid partei suhtes. Mitmed intervjueritavad arvasid, et nemad ametnikena ja kõrgharidusega isikutena ei olnud kõige soovitud parteiliikmed, sest tegemist oli siiski tööliste ja talupoegade parteiga. Vanem generatsioon võtab oma biograafilistes jutustustes palju aktiivsema hoiaku kommunistliku partei rolli suhtes nende tööelus. Oma seisukoht parteisse kuulumisest või mittekuulumisest tuli paljudel juba teha õpingute ajal, see määras nii mõnelgi puhul ka edasise töökarjääri. Nii kirjeldab oma tööleminekut 1951. aastal Tartu Ülikooli juristina lõpetanud 1929. aastal sündinud parteitu Georg. *Mis siis edasi sai, siis oli väga lihtne, niikaua kui, ega sa (4) kui sa kommunist ei olnud, komsomol või parteilane siis sinul(4), sind kutsuti kaadrite osakonda (6) no ja, ja siis pidulikult, siis oli see kuramuse komisjon, kommunistide komisjon, see kaadrite osakond, partorg ja komsorg ja need siis otsustasid (intervjuu nr 9).* Georgil ei õnnestunudki esialgu Tartus juristina tööd leida, tänu sõpradele leidis ta esimesteks aastateks tööd hoopis väikelinnas õpetaja ja ajakirjanikuna. Soov mitte astuda parteisse määrab ka 1938. aastal Tallinnas sündinud ja seal kõrgkooli lõpetanud Heino töökarjääri, kes teeb otsuse tulla tööle Tartusse, et hoiduda parteisse astumast. *See oli just enne seda [parteisse kutsumine] kui ma siia Tartusse tulin, ja üks põhjus oligi see, miks ma siia tulin, et taheti nii vägisi peainseneriks teha, et astu parteisse. Noh peainseneriks oleks hakanud küll, aga kõik, kes tahtsid ennast teostada hakkasid mingi firma juhiks, neil oli sundkäik parteisse astumine (intervjuu nr 10).* Lisaks soovile mitte astuda parteisse ajendas Heinot töö- ja elukohta vahetama ka väljavaade saada Tartusse parem korter. Kuid üldiselt on tema intervjuus läbivad kommentaarid tollase parteivõimu kohta, kellega tal tuli "rinda pista". *Ei ta, iga partorg oli väga suure võimuga. Sellepärast jah tema määras kõik, ainult kui ta oli aus mees, siis ta ikka sigadusi ei teinud, aga kui ta tahtis varastada, siis oli tal väga palju varastada (samas).*

Suhe kommunistlikku parteisse peegeldab kahe erineva generatsiooni tänast suhtumist nõukogude võimu ideoloogilisse külge. Vanem generatsioon jutustab ka siin rahvuse ühist lugu, noorem generatsioon keskendub enam nõukogudeaegsele argipäevale, indiviidi toimimisele oma igapäevamaailmas.

Teiseks kohandumist näitavaks praktikaks on intervjuudes vene keele oskuse problematiseerimine. Vanema generatsiooni jaoks oli see üks uutest omandatavatest praktikatest, mis olid vajalikud tööelus orienteerumisel. 1920. aastatel sündinute kokkupuude vene keelega oli olnud vähene, vene keelt hakkasid nad kasutama ja sageli ka õppima alles tööle asudes. Nii kirjeldab oma keeleõpinguid 1924. aastal sündinud Meeta, kes töötas arveametniku-raamatupidajana suures ettevõttes. Tal oli algusaastatel raskusi dokumentide täitmisega ning selleks tuli paluda kolleegide abi: *õnneks meie tsehhis oli seal, koos minuga töötas üks normeerija, kes oli Venemaa eestlane, kes tõlkis siis ära, aga kui plaaniosakonda läksid küsima, siis kuidas seda teha või mis siin on nõutud, siis [õeldi] et tehke oma isikliku intelligentsi järgi* (intervjuu nr 2).

Noorem generatsioon puudutab tööelust rääkides keele ja rahvuse teemat harva, vene keele õppimine kuulub kohustuslikku kooliprogrammi ning on "vältimatu" osa juba nende lapsepõlvest. Juba viidatud Meeta aga kirjeldab oma intervjuus värvikalt, kuidas igapäevase töö tasandil tekkisid tal konfliktid rahvuse pinnalt ning see oli tema jaoks põhjus, miks ta "päevapealt" pensionile jäi.

Kahe generatsioonivahelised erinevused on seotud igapäevaelu praktikate muutumistega ja nõukogude võimu teisenemisega, "normaliseerumisega". Vanem generatsioon jutustab enam kui noorem konfliktidest ja ohtudest, mis nõukogude võimu algusaastatega kaasnesid. Kuid minu teemakäsitluse –sotsiaalsed suhted – seisukohalt võib öelda, et kirjeldatud praktikad esinevad võrdselt mõlemas generatsioonis.

1.4. Magistritöö sisujaotus. Tööelu: mitteformaalne kollektiiv – sotsiaalsed suhted – nišitegevus

Magistritöö koosneb kolmest artiklist, mis interpreteerivad sotsiaalseid suhteid ENSV aegset tööelu käsitlevates biograafilistes allikates:

1. Das informelle Kollektiv in Behörden in den ESSR. Praktiken und Strategien eines sozialen Netzes. Ilmunud 2004.
2. What People Tell about Their Working Life in the E.S.S.R, and How Do They Do It? Source-centred Study of a Civil Servant's Career Biography. Ilmunud 2003.
3. Nischenbeschäftigung – ein Überschneidungsbereich von Privatem und Offizielltem in der Lebenswelt. Das Beispiel der sowjetischen Estland (ESSR). Eeldatav ilmumisaeg 2004. aasta lõpp.

Artiklid on esitatud magistritöös nii nende ilmumiskeeltes (saksa ja inglise) kui ka eestikeelsete tõlgetena, seda parema arusaadavuse ja ühtluse huvides. Artiklid on valminud ajavahemikus 2002-2004 ja on siin esitatud nende kirjutamise järjekorras, moodustades sel viisil terviku ja vastates täpsemalt teemade tekke- ja analüüsimisprotsessile kui ilmumise järgi.

Artiklite tekkeprotsess ning neis analüüsitavad probleemid on üksteisega tihedalt seotud, peegeldades uurimistöös toimunud arenguid, minu küsimusasetuste täpsustumist ja biograafilise materjali laienemist. Minu küsimusasetused kujunesid välitööde käigus ja biograafiliste jutustuste interpreteerimisel. Intervjuude tegemisel püüdsin tähele panna ja "salvestada" erinevaid tööeluga seotud valdkondasid. Lugeses kirjalikke teemajutustusi ja transkribeeritud intervjuusid jäi ikka ja jälle kõlama üks teema – sotsiaalsed suhted.

Esimene artikkel, töös teine peatükk, vaatleb mitteformaalset kollektiivi avalikus sfääris kehtinud kollektiivsuse ideoloogia taustal. Teemakäsitus põhineb intervjuudel ja käsitleb neis edasi antud praktikaid mitteformaalses kollektiivis ja seda, kuidas defineeriti mitteformaalset kollektiivi. Esmalt vaatlen kollektiivsuse/kollektiivi mõistet ideoloogilises ja ametlikus plaanis, n-ö ritualiseeritud lojaalsuse alal. Seejärel toon välja empiirilises materjalis ilmnenuid kategooriad mitteformaalse kollektiivi kohta. Esitan igapäevaseid praktikaid horisontaalsel tasandil, mille kaudu mitteformaalne kollektiiv indiviidide jaoks väljendus. Artikkel põhineb ettekandel *Kleines Kollektiv vs. allgemeines Kollektiv. Kollegialität und Kollektivismus im sozialistischen Betrieb* konverentsil "Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus" (11.-14. 04. 2002, Ludwig-Maximillian-Universität, München), ettekanne on laiendatud ja ümberkirjutatud kogumiku - *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus. Erkundungen der Arbeitswelt im östlichen*

Europa (väljandja Klaus Roth) jaoks. Käesolevas magistritöös kasutan artikli varianti, mis on ilmunud Forost projekti "Alltagskultur in Sozialismus. Praktiken und Strategien des Alltagslebens in den sozialistischen Ländern und ihre Folgen für die Transformation" aruandekogumikus (Jõesalu 2004)

Teises artiklis võtan lähema vaatluse alla ühe struktureeritud küsimuslehele vastusena saadetud teemajutustuse, riigiametnik Ilmari tööbiograafia. Tegemist on argielu kirjeldamisega selle kogeja silmade läbi. Küsimuseasetuseks on, millest jutustatakse, kui räägitakse oma tööelust? Millised teemad jäävad "kõlama"? Esmalt analüüsin erinevate allikate ja meetodite kasutamist Nõukogude Eesti argielu uurimises. ERM-i jaoks koostatud küsimuskavale "Tööelu ja töötamine Nõukogude Eestis" saabus muuseumi üleskutse raames hulganisti huvipakkuvaid ja väga erinevaid vastuseid. Eripalgelisi vastuseid lugedes ja analüüsid tekkinud küsimusi olengi võrdluses teiste allikatega – biograafilised avatud intervjuud, kirjalikud elulood – eritlenud. Seejärel interpreteerin allikas esinevat sotsiaalsete suhete teemat ja selle olulisust teemajutustustes. Tuleb toonitada, et ükski tööbiograafia, nii ka selles artiklis analüüsitu, ei koosne ainult sotsiaalsetest suhetest, seal leiavad kajastamist ka teised tööelu puudutavad teemad, kirjaliku struktureeritud teemajutustuse puhul eelkõige need, mida küsimuslehes on küsitud (vt küsimuskava Lisa nr 2). Oluline on siinjuures nii tähendus, mis mingile teemale antakse kirjutaja/rääkija poolt kui ka uurijapoolne huvi. Minupoolne huvi vaadelda lähemalt sotsiaalseid suhteid tulenes esimeses artiklis tegeletud mitteformaalse kollektiiviga. Intervjuusid analüüsid leidsin, et üheks oluliseks kogemuseks, läbi mille nõukogudeaegset argielu edastatakse, on kindlas ringis toimunud kolleegidevaheline suhtlus. Sellest seisukohast edasi küsides saigi minu keskseks küsimuseks sotsiaalsete suhete tähendus biograafilistes jutustustes. Artiklis on analüüsi allikaks privilegeeritud riigiasutuses töötanud riigiametnik Ilmari tööbiograafia. Otsustavaks Ilmari tööbiograafia väljavalimisele sai ka tema eluloo olemasolu EKLA-s (ENSV 91). Tema terviklikus loos on edasi antud tema roll nii ülemuse kui alluvana. Artiklis käsitleti sotsiaalseid suhteid nii horisontaalsel tasandil, suhteid tööl kolleegide vahel, kui ka vertikaalseid suhteid, suhteid vahetute ülemustega. Tulenevalt Ilmari tööbiograafias toimunud keskendumisest suhetele tema otseste ülemustega – need töösuhted on ainsaks konfliktiallikaks tema eluloos ja tööbiograafias – on ka artikli keskmes vertikaalsed suhted. Artikkel on ilmunud ajakirjas *Pro Ethnologia 16. Studies on Socialist and Post-socialist Everyday Life*. Tartu: ERM (toimetajad Pille Runnel, Ene Kõresaar).

Kolmanda artikli keskne teema on nišitegevusega seostuvad sotsiaalsed suhted tööbiograafiates. Võtsin kasutusele termini *nišitegevus* iseloomustamaks artiklis kirjeldatud tegevuste – laulukoorid, spordiringid, matkasektsioonid, käsitööringid jms – asetumist sotsiaalsele alale ühiskonnas. Laiendasin siin Günter Gausi poolt Ida-Saksa ühiskonna analüüsimisel kasutusele võetud niši ja nišiühiskonna mõistet. Niši all mõistab Gaus nimelt tagasitõmbumist ühiskondlikust sfäärist ja tegelemist ainult privaatsfääri kuuluvate tegevustega (Gaus 1983). Kuna artiklis kirjeldatud tegevused ei ole seostatavad ainult privaatsfääri kuuluvaga, siis eelistan kasutada nišitegevuse mõistet, iseloomustamaks nende vabaajategevuste seotust nii avaliku alaga kui ka isikliku, privaatse huvi esinemist neis tegevustes. Nišitegevusi ja sellega seotud sotsiaalseid suhteid kirjeldan artiklis sotsiaalsel alal, mitteformaalsel avalikul alal toimuvate tegevustena.

Küsimus nišitegevusest ja sellega seotud sotsiaalsetest suhetest biograafilistes jutustustes on laienduseks eelmises artiklis käsitletud sotsiaalsete suhete analüüsile tööbiograafiates. Allikateks olid nii intervjuud kui ka kirjalikud teemajutustused. Erinevate tasandite sotsiaalsete suhete tematiserimist biograafilistes jutustustes analüüsides tõstatus minu jaoks uus küsimus sotsiaalsetest suhetest, mis ei olnud otseselt seotud ei tööga ega privaatsfääriga, mida nimetasin siis nišitegevusega seotud sotsiaalseteks suheteks. Piiritlen artiklis esmalt, millistest sotsiaalsetest suhetest tööbiograafiates räägitakse ja miks see teema omab biograafilistes allikates olulist tähendust. Horisontaalse ja vertikaalse tasandi suhteid analüüsides arendan edasi eelmise artikli teemat. Teiste tasandite sotsiaalsete suhete vaatlus oli vajalik nišitegevuse asetamiseks teiste võrgustike kõrvale, seetõttu võib esineda mõningaid kordusi võrreldes eelmise artikliga, kuid võrreldes eelmise artikliga on siin suurem tähelepanu suunatud suhetele kolleegide vahel.

Määratlen nišitegevust seega kui privaatse ja avaliku ala põimumist eluilmas ja defineerin tööga seotud sotsiaalseid suhteid sotsiaalse alana nõukogude ühiskonnas. Küsimuseks on ka, millist tähendust inimesed oma hobitegevusele tööbiograafiates omistavad ja mil viisil neid eristatakse praegustest sotsiaalsetest suhetest.

Viimase artikli aluseks oli ettekanne *Nischenbeschäftigung – ein Überschneidungsbereich von Privaten und Sozialen im Lebenswelt*. konverentsil „Arbeitswelt und Lebenswelt im Sozialismus und Postsozialismus“, Tartus. (13.-14.06. 2003, Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool ja Müncheni Ülikooli euroopa etnoloogia instituut). Kirjalik, suures osas ümbertöötatud ja laiendatud versioon on antud ilmutamiseks koguteosele "Arbeitswelt – Lebenswelt im sozialistischen und

postsozialistischen Europa" (väljaandja Klaus Roth), mille arvatav ilmumisaeg 2004. aasta lõpp.

Viimases analüüsis on võrreldes teiste artiklitega enam esindatud dialoog tänase, postsotsialistliku ühiskonnaga. Loomulikult on see dialoog olemasolev ka eelnevate teemakäsitluste puhul. Selle küsimuse märkimisväärselt esilekerkimise põhjust näen oma allikakäsitluse arengutes ja uurimisküsimuse selgimistes töö kirjutamise protsessi jooksul. Teema algfaasis olin oma allikakäsitluses enam minevikukeskne. Esimese artikli kirjutamise ajal oli minu tähelepanu all see, millised praktikad olid nõukogudeaegses tööelus valdavad ja keskendusin nende kirjeldamisele. Edaspidistes analüüsides oli minu analüüs enam suunatud indiviidi biograafilisele kogemusele, mida interpreteerisin lähtudes nii olevikust kui minevikust. Biograafiliste jutustustega tegeledes muutus ka minu vaade enam allikakeskseks. Nii peegeldavad need kolm artiklit minu enda otsinguid ja arusaamu.

KIRJANDUS:

Aarelaid, Aili 1998. Kuulatud mõtted: Sovetid või eurooplased. – Aarelaid, Aili. *Ikka kultuurile mõeldes* Tallinn: Virgela, 77-238.

Aarelaid, Aili 2000. Topeltmõtlemise kujunemine sovetiajal – *Akadeemia*. Nr 4: 755-773.

Aarelaid-Tart, Aili 2003. Estonian-inclined Communists as Marginals. – Humphrey [et. al] (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe. Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot [etc]: Ashgate, 71-100.

Anepaio, Terje 2001. Trauma ja mälu. Mineviku ületamisest repressseeritute kogemuses. – Anepaio, T., Kõresaar, E. (toim.) *Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale*. Studia Ethnologica Tartuensia 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 198-215.

Anepaio, Terje 2003. Eesti mäletab!? Repressiooniteema retseptioon Eesti ühiskonnas. – Kõresaar, E., Anepaio, T. (toim.) *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Studia Ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 206-230.

Badescu, Gabriel; Ulsaner, Eric M. (eds.) 2003. *Social Capital and the Transition to Democracy*. Routledge studies of societies in transition. London and New York: Routledge.

Benovska-Säbkova, Milena 1993. Arhaichni kulturni modeli i totalitarisäm. – *Bälgarski folklor*. Vol 4: 3-15.

Benovska-Säbkova, Milena 1997. Tradition as a Means of Survival Under the Conditions of Economic Crisis in Bulgaria. – *Ethnologia Balkanica*. Vol 1: 113-123.

Benovska-Säbkova, Milena 2001. Poliiticheski prehod i vsekidnevna kultura. Sofia: Marin Drinov.

Benovska-Säbkova, Milena 2004. Roth, K (Hg.). *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus*. Erkundungen der Arbeitswelt im östlichen Europa. (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol. 1). Münster, Berlin: LIT Verlag. (trükis)

Berger, Peter; Luckmann, Thomas 1969/2003. *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*. Eine Theorie der Wissenssoziologie. Frankfurt am Main: S. Fischer.

Bertaux, Daniel und Bertaux-Wiame Isabelle 1980: Autobiographische Erinnerungen und kollektives Gedächtnis. - Niethammer, Lutz (Hg.) unter Mitarbeit von Werner Trapp. *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der "Oral History"*. Frankfurt/Main: Syndikat, 108-122.

Boissevain, Jeremy; Mitchell, J. Clyde (ed). 1973. *Network Analysis. Studies in Human Interaction*. The Hague, Paris: Mouton.

Boissevain, Jeremy 1974. *Friends of Friends. Networks, Manipulators and Coalitions*, Oxford: Basil Blackwell.

Carcelon, Marc 1997. The Shadow of the Leviathan: Public and Private in Communist and Post-Communist Society. – Weintraub, J. and Kumar, K. (eds.). *Public and Private in Thought and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago: Chicago University Press, 303-332.

Chalasiński, Józef 1981. The Life Records of The Young Generation of Polish Peasants As a Manifestation of Contemporary Culture. – Bertraux, D. (ed.). *Biography and Society*. Sage studies in international sociology; 23. London: Sage, 119 - 132.

Cultural Studies. Theorizing Politics, Politizing Theory 2002. Special Issue: *Consumption, Shopping, Tourism and Informal Trade in the Socialist Countries of Eastern Europe*. Ed. by Tibor Dessewffy and Anna Wessely. Vol. 16, No 1.

- Denzin, Norman 1989. *Interpretative Biography*. Sage University Paper Series on Qualitative Research Methods. Vol. 17. Beverly Hills, CA: Sage.
- Dobreva, Doroteja 2000. Zeitrhythmen und Umgang mit Zeit im Arbeitsalltag des sozialistischen Dorfes. Das Beispiel eines gebirgsdorfes in Bulgarien. – *Ethnologia Balcanica*. Journal for Southeast European Anthropology. Vol 4: 67-89.
- Gaus, Günter 1983. *Wo Deutschland liegt? Eine Ortsbestimmung*. Hamburg: Hoffmann & Kampe.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Giordano, Christian 1992. *Die Betrogenen der Geschichte. Überlagerungsmentalität und Überlagerungsrationaltät in mediterranen Gesellschaften*. Frankfurt am Main/New York: Campus.
- Giordano, Christian 1998. I Can Describe Those I Don't Like Better than Those I Do. Verstehen as a Methodological Principle in Anthropology – *Anthropological Journal on European Cultures*. Reflecting cultural practice. The Challenge of Field Work (2). Vol 7, No 1: 27-41.
- Giordano, Christian, Kostova, Dobrinka; Lohmann-Minka II, Evelyne (eds.) 2000. *Bulgaria. Social and Cultural Landscapes*. Studia Ethnographica Fribourgensia. Vol. 24. Fribourg: University Press Fribourg Switzerland.
- Giordano, Christian; Kostova, Dobrinka 2002. Die soziale Produktion von Misstrauen. – Hann, Chris (Hg.) *Postsozialismus. Transformationsprozesse in Europa und Asien aus ethnologischer Perspektive*. Fankfurt/ New York: Campus Verlag, 117-141.
- Grabherr, Gernot; Stark, David (eds.) 1997. *Restructuring Networks in Post-socialism. Legacies, Linkages and Localities*. Oxford: Oxford University Press.
- Götz, Irene; Wittel, Hans 2000. Ethnographische Arbeitsforschung – zur Einführung. – Götz, I. ja Wittel, A. (Hg.) *Arbeitskulturen im Umbruch. Zur Ethnographie von Arbeit und Organisation*. Münchner Beiträge zur Volkskunde. Bd 26. Münster: Waxmann, 7-15.
- Hann, Chris (Hg.) 2002. *Postsozialismus. Transformationsprozesse in Europa und Asien aus ethnologischer Perspektive*. Fankfurt/ New York: Campus Verlag.
- Hiiemäe, Mall 1982. *Külvinädalad eesti rahvatraditsioonis*. – Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tallinn.
- Honer, Anne 1993. *Lebensweltliche Ethnographie. Ein explorativ-interpretativer Forschungsansatz am Beispiel von Heimwerker-Wissen*. Wiesbaden: DUV.
- Jaago, Tiiu 2003. "See kõik oli nii, nagu tundsin ja mõtlesin". – Jaago, Tiiu (koost.) *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teora, meetodite ja uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 191-210.
- Jansen, Ea; Arukaevu, Jaanus 1995. *Seltsid ja ühiskonna muutumine: talupojajühiskonnast rahvusriigini*. Eesti Ajalooarhiiv, Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Jõesalu, Kirsti 2003. What People Tell about Their Working Life in the ESSR, and How Do They Do It? Source-centred Study of a Civil Servant's Career Biography – *Pro Ethnologia 16. Studies on Socialist and Post-socialist Everyday Life*. Tartu: ERM, 61-88.
- Jõesalu, Kirsti 2004. Das informelle Kollektiv in Behörden der Estnischen SSR. Praktiken und Strategien in einem sozialen Netz. – Roth, K. (Hg.) *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus. Erkundungen des Arbeitslebens im östlichen Europa*. Forst Arbeitspapiere, nr. 20. April 2004. München: forst.

- Leete, Art 2000. Dramatic Urban Experience of the Khanties. An Interview with Tatjana Moldanova. – *Pro Ethnologia 9, On Rural and Urban Areas*, 83-95.
- Leete, Art 2002. *Kazõmi sõda*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lehmann, Albrecht 2001. Bewußtseinsanalyse. - S. Götsch/A. Lehmann (Hg.). *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie*. Berlin: Reimer, 233-249.
- Linnus, Jüri 1988. Etnograafiamuuseumi korrespondentide võrk 1931-1981 – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXVI*. Tallinn: Valgus. 23-42.
- Luts, Arved 1970. *Eesti kalapüügiriistad*. Tallinn.
- Luts, Arved 1980. Über die Formen der Fanggeräte der Seefischerei in Estland und über die sie bestimmenden Faktoren. – *Congressus quintus internationalis fennougristarum IV*. Turku.
- Löden, Sönke 2003. Der Elefant und die Ameisen. Erinnerungen von staatlichen Leitern eines realsozialistischen Betriebes. - *Bios: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufanalysen* Vol 16, No 2: 209-235.
- Mäsak, Ene 1981. *Elutingimustest Tallinna eeslinnades 1870-1940*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Müller, Birgit 2002. *Die Entzauberung der Marktwirtschaft. Ethnologische Erkundungen in ostdeutschen Betrieben*. Frankfurt/New York: Campus.
- Nagengast, Carole 1991. *Reluctant Socialist, Rural Entrepreneurs: Class, Culture, and the Polish State*. Boulder: Westview Press.
- Niedermüller, Peter 1996. Interkulturelle Kommunikation im Post-Sozialismus. – Roth, K. (Hg.), *Mit der Differenz leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*. Münchener Beiträge zur Interkulturellen Kommunikation, Bd. 1. Münster, München: Waxmann, 143-151.
- Niglas, Liivo 1999. The Yamal Nenets in a Changing World – *Pro Ethnologia 7. Artic Studies 2*, 7-19.
- Patzelt, Werner 1987. *Grundlagen der Ethnomethodologie. Theorie, Empirie und politikwissenschaftlicher Nutzen einer Soziologie des Alltags*. München: W. Fink.
- Pine, Frances 2002. Rückzug in den Haushalt? Geschlechterspezifische Bereiche im postsozialistischen Polen. – Hann, Chris (Hg.) *Postsozialismus. Transformationsprozesse in Europa und Asien aus ethnologischer Perspektive*. Frankfurt/ New York: Campus Verlag, 147-174.
- Roth, Klaus. 1999. Praktiken und Strategien der Bewältigung des Alltagslebens in einem Dorf im sozialistischen Bulgarien. – *Zeitschrift für Balkanologie* Vol 35, No 1.
- Roth, Klaus 2004a. (Hg.). *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus. Erkundungen der Arbeitswelt im östlichen Europa*. Münster: Lit Verlag.
- Roth, Klaus 2004b. Arbeitswelt – Lebenswelt: Zur einer spannungsreichen sozialistischen Beziehung. – ettekanne seminaril Arbeitswelt und Lebenswelt im Sozialismus und Postsozialismus. Work Life and Life World in Socialism and Postsocialism. Tartu, 13.-15.06.2003.
- Ruusmann, Reet 2003. Õnnestus "saada" ... – defitsiidist ja hankimisstrateegiatest Nõukogude Eestis. – *Etnoloogia hääl*, nr 5. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 12-13.
- Ränk, Gustav 1925. Eesti ader. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, 4.

- Salve, Kristi; Rüütel, Ingrid 1989. *Põhja-Tartumaa regilaulud 1. Töö- ja tavandi-laulud*. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Ars Musicae Popularis [8]. Tallinn.
- Schütz, Alfred; Luckmann, Thomas 1979. *Strukturen der Lebenswelt*. Bd. 1. Frankfurt/M, Suhrkamp.
- Shlapentkoff, Vladimir. 1989. *Public and Private of the Soviet People. Changing Values in Post-Stalin Russia*. Oxford: Oxford University Press.
- Srubar, Ilja 1991. War der reale Sozialismus modern? Versuch einer strukturellen Bestimmung. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialforschung*. 43. Jahrgang, Heft 3. Westdeutscher Verlag, 415-432.
- Stark, David 1997. Recombinant Property in East European Capitalism. – Grabherr, G. and Stark, D. (eds.) *Restructuring Networks in Post-socialism. Legacies, Linkages and Localities*. Oxford: Oxford University Press, 35-69.
- Zdravomyslova, Elenea; Voronkov, Viktor 2002. The Informal Public in Soviet Society: Double Morality at Work. – *Social Research. Privacy in Post-Communist Europe* Vol, 69. No 1.
- Zdravomyslova, Elenea 2003. The Café Saigon Tusovka: One Segment of the Informal-public Sphere of Late-Soviet Society. – Humphrey [et. al] (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe. Altered Lives and Broken Biographies*. Ashgate, 141-177.
- Tampere, Herbert 1956. *Eesti rahvalaule viisidega*. 1 [Töölaulud]. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum.
- Torsello, David; Pappovas, Melinda (eds.) 2003. *Social Networks in Movement. Time, Interaction and Interethnic Spaces in Central Eastern Europe*. Forum Minority Research Institute. Lillium Aurum.
- Verdery, Katherine 1996. *What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton Studies in Culture, Power, History. Princeton N.J, Chichester: Princeton University Press.
- Viidalepp, Richard 1964. Das Erzählen der Volksmärchen als arbeitsfördernder magischer Ritus. - Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR. VII. Internationaler Kongress für Anthropologie und Ethnologie. Moskau. Tallinn.
- Viies, Ants 1955. *Puutööndus eesti külas (X-XX saj.)*. Dissertatsioon ajalooteaduse kandidaadi teadusliku kraadi saamiseks. Tartu Riiklik Ülikool.
- Viies, Ants 1964. Töölis- ja linnaolustiku etnograafilise uurimise objektist ja meetodist. – *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised* XIII kd. Ühiskonnateaduste seeria. 247-368.
- Viies, Ants 1980. *Talurahva veovahendid: Baltimaade rahvapäraste põllumajanduslike veokite ajalugu*. Tallinn.
- Viies, Ants; Vunder, Elle (toim.) 1998. *Eesti Rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia Kirjastus.
- Vissel, Anu 1982. Eesti karjaselaulud 1. Setu karjaselaulud – Rüütel, I. (toim); Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Ars Musicae Popularis [4]. Tallinn.
- Vissel, Anu 1988. *Eesti karjaselaulud 2. Võrumaa ja Tartumaa karjaselaulud*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Vissel, Anu 1990. *Eesti karjaselaulud 3. Mulgimaa karjaselaulud*. Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Ars Musicae Popularis [9]. Tallinn.
- Vunder, Elle 1996. Ethnography at the University of Tartu in Historical Perspective– *Pro Ethnologia* 4. How to Make Ethnologists, 7-30.

Weintraub, Jeff 1997. The Theory and Politics of the Public/Private Distinction. – J. Weintraub, K. Kumar (eds.). *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago: University of Chicago Press.

Wolfe, Alan 1997. Public and Private in Theory and Practice: Some Implications of an Uncertain Boundary. – J. Weintraub, K. Kumar (eds.). *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago, University of Chicago Press.

Wuthnow, Robert [et al.] 1984. The Phenomenology of Peter L. Berger. – *Cultural Analysis. The Work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michael Foucault and Jürgen Habermas*. London: Routledge.

Kirsti Jõesalu 2004. Das informelle Kollektiv in Behörden der Estnischen SSR. Praktiken und Strategien in einem sozialen Netz. – Roth, Klaus (Hg.) *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus. Erkundungen des Arbeitslebens im östlichen Europa*. Münster, Berlin: LIT Verlag. (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol. 1)

Kirsti Jõesalu 2004. What People Tell about Their Working Life in the ESSR, and How Do They Do It? Source-centered Study of a Civil Servant's Career Biography. – *Pro Ethnologia 16. Studies on Socialist and Post-socialist Everyday Life*.

Kirsti Jõesalu 2004. Nischenbeschäftigung – ein Überschneidungsbereich von Privatem und Offizielltem in der Lebenswelt. – Roth, Klaus (Hg.). *Arbeitswelt – Lebenswelt im sozialistischen und postsozialistischen Europa* /antud avaldamiseks/

KOKKUVÕTE

Magistritöös esitasin indiviidide kogemusi nõukogudeaegsest tööelust sotsiaalsete suhete aspekti kaudu nii nagu neid biograafilistes lugudes edasi anti. Keskendusin sotsiaalsetele suhetele tööelus. Samuti näitasin biograafiliste allikate abil, et Nõukogude Eesti aegne igapäevaelu ei ole analüüsiv avalik-privaatse vastandamise kaudu. Tegelik sotsiaalne elu on alati mitmekesisem kui analüütiliste mudelite poolt esitatuna. Biograafilistes jutustustes omas indiviidide jaoks lisaks isiklikele suhtevõrgustikele, koduse alaga seotud tegemistele, tähendust ka mitteformaalse avaliku alaga seotud suhted. Tavaline inimene oli igapäevaselt kõrvale tõmbunud ritualiseeritud avalikkusest, parteielust ja sellega ametlikus avalikus sfääris osalemisest. Analüüsides keskendusin sotsiaalsete suhete analüüsile mitteformaalsel ametlikul ehk sotsiaalsel alal. Mitteformaalseid kollektiive, sotsiaalseid võrgustikke töömaailmas võime vaadelda kui esmaste suhtlusvõrgustike (perekonna ja suguvõsa) laiendamist ja solidaarsusstruktuuride loomist. Järgnevalt võtan kokku magistritöös esitatud teemad ning toon põgusalt välja ka käsitlemata teemasid, mida sellise kompleksse teema puhul nagu tööelu võiks edaspidi uurida.

Biograafiliste intervjuude analüüsi keskmes oli esimeses artiklis mitteformaalne kollektiiv ja sellega seotud praktikad nõukogudeaegses asutuses. Andsin esmalt ülevaate ideoloogilisest kollektiivsusest ning vaatlesin lähemalt biograafilistes allikates kirjeldatud kogemusi. Iseloomustamiseks neis kirjeldatud praktikaid võtsin kasutusele „sõbraliku kollektiivi“ ja solidaarsusgrupi mõiste. Oma lähemate töökaaslaste kirjeldamiseks kasutati informantide poolt nii mõistet „oma seltskond“ kui ka „oma kollektiiv“. Nõukogudeaegset töökollektiivi kirjeldati eelkõige sõbralikuna ja teineteist toetavate inimeste kooslusena. Märkisin, et kindlasti tuleb neid väljaütlemisi interpreteerida mineviku nostalgiaga arvestades. Solidaarsusgrupi mõiste abil kirjeldasin suhtlemise, usalduse ja solidaarsuse praktikat. Solidaarsusgruppide (neid võib nimetada ka koalitsioonideks) olemasolu võib siduda Nõukogude ühiskonnas valitsenud kontrollmehhanismide ja ideoloogiaga. Need mitteformaalsed solidaarsusgrupid pakkusid osalejatele võimaluse tunda ennast institutsioonidevahelistes vaheruumides kindlalt. „Oma kollektiivi“ defineeriti ühise tööruumi kaudu, läbi ühiste ürituste ja hobide. Sotsiaalsete suhete kaudu töökohas laiendati ka oma defitsiidivõrgustikku. Selle kaudu oli sel mitteformaalsel kollektiivil praktiline väljund, abistades indiviide toimetulekul puudusemajanduse tingimustes. Analüüsitud intervjuudest nähtus samuti, et oma „sõbraliku kollektiivi“ liiget määratleti tööaja ja

tööruumiga seotud sündmuste ja kogemuste läbi. Töövälise ajaga seostatakse enam oma pere või hobigruppidega seotud tegevusi kui ühiseid ettevõtmisi kolleegidega. Vaadeldes küsimust, mil määral olid ideoloogiline kollektiivsus ja mitteformaalne indiviidide poolt mõistetud kollektiiv oma vahel seotud, tõdesin, et ideoloogiliselt olid kõiksugused kollektiivsed ettevõtmised soositud ja formaalsed struktuurid võimaldasid ka mitteformaalsete kollektiivide teket. Kuid viimased põhinesid siiski mitteformaalsel võrgustikul, moodustades sealjuures konkreetse aja ja ruumi seotud grupe.

Teise artikliga püüdsin hõlmata sotsiaalsete suhete temaatikat kirjalikes teemajutustustes. Esitasin siin ühe teemajutustuse allikakeskse uurimuse, analüüsid sotsiaalseid suhteid ühe indiviidi kogemuste põhjal. Põhinesin siin riigiametnik Ilmari tööbiograafia ja eluloole. Analüüsid tema lugu, oli minu sooviks koondada ka teistes biograafilistes allikates käsitletavat teemat. Põhiküsimuseks said siinseski kirjutises sotsiaalsed suhted ja nende käsitlemine tööbiograafiates. Erinevalt esimesest artiklist oli allikaks küsimuslehe „Töö ja tööelu Nõukogude Eestis” saadetud vastus, mida analüüsisin kui kogemusel põhinevat kirjalikku teemajutustust. Uue allika kasutamine andis võimaluse analüüsida sotsiaalsete suhete esitamist erinevates biograafilistes jutustustes (teemajutustusele lisaks kasutasin ka Ilmari elulugu) ning diskuteerida eripalgeliste allikate kasutamise üle nõukogude argielu uuringutes. Ilmari loo eripära, võrreldes mitmete teiste kirjalike teemajutustustega, on vähese tähelepanu pööramine horisontaalsetele suhetele. Tema loos ei omanda läbisaamine kolleegide vahel nii suurt osakaalu kui on see seda teistes lugudes. Kuid linnakeskkonnas (Tallinn) ja privilegeeritud asutuses töötava ametniku jutustusele on see küllaltki iseloomulik lähenemine (vt ka KV 993, naine, sünd 1921, riigiametnik). Siinses loos on kesksel kohal seega sotsiaalsed suhted vertikaalsel tasandil, mida kirjeldatakse eelkõige läbi konfliktisituatsioonide. Üldise tendentsina võib välja tuua, et sotsiaalseid suhteid kirjeldatakse kirjalikes teemajutustustes sageli konfliktinarratiivide kaudu. Viitasin allika diskussioonis erinevate teemade olemasolu sõltumisele allika loomise meetodist. Küsimus konfliktide kohta leidis ka küsimuskavas, korrespondentidele laiali saadetud küsimuslehes olid nii konfliktid kui üldine suhtlus koondatud ühe küsimuse alla, mis omakorda võis mõjutada valikut, millest rääkida.

Vertikaalsete suhete kirjeldamisel oli iseloomulik süsteemi kritiseerimine ülemuste kaudu. Ülemusel on teemajutustuses kaks “rolli”, ühelt poolt kirjeldati teda ebaotstarbekohaste (süsteemitruude) otsuste elluvijana, teisalt hea seltsilise ja toreda inimesena. Vertikaalsete suhete kaudu avaldus ka ametniku enesemääratlus, milles hinnatakse enda kompetentsi. Siin toimus enda esiletõstmine igapäevatöötajana ja

„asjadega kursisolijana“. Sarnast ülemuse mõistmise kuju ja ametniku enesemääratlemist „eksperdina“ võime pidada universaalseks, omaseks ka tänasele ühiskonnale. Nõukogude tööelu kajastavates teemajutustustes toimub ka tugev meie/nemad eristamine, „meiepilt“ kajastab ametnikke positiivsete töötegijatena ja ideoloogia eest mittevastutajatena, „nemad“, ülemused on kujutatud sageli kui ambivalentse töösuhetumisega süsteemiesindajaid. Ilmari tööpositsioon võimaldas esile tuua ka tema enda kui ülemuse positsiooni alluvate suhtes (suures osas kirjeldab ta siiski enda suhteid ülemustega) ning siinjuures ka keskuse ja ääreala suhetes (tema tööülesanneteks oli ka kontroll kohalike nõukogude üle). Selleski aspektis sai oluliseks töösuhete isikustamine, nende suhete mitteformaalne tasand.

Mälestusi, mis keskenduvad kogemustele nõukogudeaegsest argielust, olen analüüsinud viimases artiklis läbi kolme sotsiaalsete suhete tasandi: horisontaalsete, vertikaalsete ja nišitegevuse suhete. Kolleegidevahelisi suhteid vaatlevad indiviidid kahe kogemustasandi vahendusel: esmalt kui meeldivat kogemust oma tööelust, kus suhtlust sümpaatsete kolleegidega hinnati kõrgelt ja vastavalt sellele edastatakse biograafilistes jutustustes mõistmist ja üksteise toetamist. Teisalt asetuvad kollegiaalsed suhted ka kasulikkuse, igapäevase praktilise vajaduse konteksti. Horisontaalsete suhete analüüsil toimub pidev võrdlus kaasajaga. Kriitika postsotsialistliku tööelu kohta (pigem üldine kriitika tänaste sotsiaalsete garantiide nõrkuse suhtes) on neis jutustustes tähtsal kohal. Võrreldes erinevaid allikaid ei pälvi biograafilistes intervjuudes suhted ülemustega nii suurt kaalu kui kirjalikes teemajutustustes. Biograafilised intervjuud on enam orienteeritud kontaktidele „omas ringis“, suhtlusele kihikeskselt ning oma elu kesksetele sündmustele. Kirjalikes teemajutustustes on sotsiaalsete suhete vertikaalne tasand üks olulisi teemasid, mille kaudu antakse edasi nii oma kogemust tööelust kui ka kogemust nõukogude süsteemist. Nišitegevust ja selle ümber koondunud sotsiaalseid suhteid saab pidada teemaks, mis on tähendusrikkaks kogemuseks mõlemas allikas. Nišitegevuse all käsitlesin eelkõige vaba aja veetmise kogemust erinevate huvigruppide ja huviringide kaudu. Huviringide eripära nõukogude ajal seisnes nende seotuses avaliku sfääriga, ideoloogiliste normidega. Nii nähti asutuste juhtkonna, partei juhtkonna poolt, kodanike osalemist huvitegevustes osana nõukogude kodaniku kasvatamisest. Osavõtmine erinevatest spordi- või taidlusvõistlustest oli ka osa sotsialistlikust võistlusest. Mina vaatlesin neid nišitegevusi lähtudes indiviidide kogemustest ning sellest, millise tähenduse nad omandavad biograafilistes jutustustes. Leidsin, et nišitegevust saab vaadelda ühest küljest avalikus ruumis ja raamides toimuvana, kuid selgelt on indiviidide jaoks tegemist oma

isiklike huvide/hobide elluviimisega. Artiklis kasutasin ka avalik-sotsiaalne-privaatne jaotust, kirjeldades nišitegevusi sotsiaalsele alale koonduvatena. Esineb ka teemajutustusi, kus samastatakse ennast meelsamini oma hobidega kui ametiga. Samas on enesemääratlemine läbi töö või mõne muu tegevusega sõltuvuses kasutatavast allikaliigist ning ka jutustaja ametist.

Tööelu uurimisel vääraks kindlasti iseseisvat analüüsi eneseidentifitseerimine tööga ja töö tähendus indiviidile. Üheks huvipakkuvaks küsimuseks on sealjuures, kas tööd vaadeldakse moraalse kohustusena või pigem vahendina äraelamiseks ning eneseteostus toimub teistel elualadel. Oma välitööpäevikust leian tähelepaneku, et intervjuude tegemise ajal on esile kerkinud/ tekkinud mulje kahest erinevast töömõistest, s.o töö kui elu mõte, elada selleks, et töötada ja teine tähendus tööst kui elatusvahendist (september 2001). Kahtlemata annab teema sügavam analüüs huvipakkuvaid tulemusi. Selle küsimuseasetuse abil on võimalik jälgida, kuidas inimeste enesemõistmine ja avalik diskursus, siinjuures nii nõukogude kui postsotsialistlik, kuid ka eelnev, traditsiooniline, töömoraalist ja töö tähendusest omavahel suhestuvad.

Puudutasin oma esimeses artiklis põgusalt ühiselt peetud isiklike tähtpäevi mitteformaalse kollektiivi sees. Mitmesuguseid üritusi tööl – sünnipäevi, juubeleid, asutuse tähtpäevi, väljasõite, ekskursioone, saunapidusid – on nii intervjuudes kui ka kirjalikes teemajutustustes põhjalikult kirjeldatud. Ühiste tähtpäevade tähtsus oli eelkõige oma kollektiivi tunde süvendamisel ja sotsiaalsete suhete „tsementeerimisel“. Usun, et tööelu „pidupäevases“ pool väärrib samuti pikemaid käsitlusi kui siin edasi antud.

Biograafilises materjalis on olemasolevad ka teised igapäevaelu kogemused, mis siinsetes analüüsides käsitlemist ei ole leidnud – majanduslik defitsiit, liikumisvabadus nõukogude ajal, isikliku elu planeerimine (korterit saamine, majaehitus), hariduse saamise ja töö ühendamine – kuid vajaksid iseseisvaid teemakäsitlusi. Kuigi siinse magistritöö lähema analüüsi all olid sotsiaalsed suhted, nende kultuuriline ja sotsiaalne tähendus, ei ole sellega lähedalt seotud olulist teemat – erinevaid võrgustikke – siin analüüsitud. Võrgustike analüüsidega seoses kerkib meie ette ka küsimus, milline oli nende funktsioon Nõukogude Eestis ja milline on täna.

Tööelu kui tervikliku teema uurimise puhul tahaksin rõhutada teema mitmekülgust tänases ühiskonnas, uute ametitega, tehnoloogiate arenguga, inimeste mobiilsusega (füüsilise ja sotsiaalse) kaasnevad uued kogemused ja uued sotsiaalsete suhete muustrid ning ümbritseva tõlgendamised. Kuid samas me ei saa tänast tööelu uurida lahus

terviklikust kultuurisüsteemist, analüüsimate minevikupraktikaid, sealhulgas ka tööelu Nõukogude Eestis.

Uurimismaterjali kogumise ja materjali analüüsimise ajal, 2001.- 2004. aastal, on toimunud muutused nii ühiskonnas kui ka minu enda lähenemistes. Oma välitööpäevikust loen, kuidas mind on üllatanud vastused ERM-i küsimuslehele nr. 207 "Elu nõukogude ajal", sealsed negatiivsed hinnangud kaasajale (vastused saabusid ERM-i 2000. ja 2001. aastal) ja positiivsed hinnangud nõukogude aja suhtes. Teiseks üllatavaks momendiks nende teemajutustuste juures on minu jaoks olnud keskendumine kaasaja ja Teise maailmasõja eelse Eesti Vabariigi aja võrdlusele, mitte nõukogudeaegse argielu kirjeldamisele (välitööpäevik, oktoober 2001). Praegu neid ridu kirjutades tundub mulle üllatuslik minu tollane üllatus nõukogude aja positiivse väärtustamise kohta.

Biograafilisi jutustusi ei saa lahutada nende rääkimise ajast, nii kajastuvad neis ka 1990. aastate kiired ühiskonnamuudatused. Lood on kirjutatud ja kogutud ajal, mil just sotsiaalse elu ebakindlus puudutab järjest enamate inimeste elusid. Võrreldes kaasajaga tundub siis nõukogude aeg stabiilne. Mis puudutab siinse töö keskset teemat – sotsiaalseid suhteid – siis on muutused toimunud ka indiviidide eluloolistest põhjustest lähtuvalt ja tulenevalt sellest vaadeldakse möödunud kui eriliselt aktiivset aega, kuna see aeg hõlmab paljude indiviidide noorusaja ning aktiivsema suhtlusperioodi.

Magistritöös analüüsisin keskastme ja lihtametnike harjumuspäraseid reegleid sotsiaalses suhtluses. Esitasin neid praktikaid, mida toodi esile biograafilistes intervjuudes ja kirjalikes teemajutustustes, mille keskmes oli indiviide tööelu Nõukogude Eestis. Teistsuguse biograafilise materjaliga ja teise lähenemisega nõukogudeaegset argielu interpreteerides on võimalik, et suhe ametliku avaliku ja mitteametliku avaliku ala vahel kujuneb teistsuguseks, sotsiaalsetele suhetele töökollektiivides ei pruugita igas allikas nii palju tähelepanu pöörata. Võin öelda, et üldised siin kajastamist leidnud praktikad on iseloomulikud selle aja tööelule. Pean silmas tegurit, et tänu ajaressursi piisavale olemasolule nõukogude ühiskonnas, eriti tööelus, eksisteeris suurem võimalus lähemate ja usalduslike suhete loomiseks kolleegide vahel. Need kontaktid olid sügavamad tavapärastest töökaaslaste vahelistest suhetest, samas säilitades sageli piiri privaatse elu ja tööelu ehk sotsiaalse elu vahel. Neid suhteid võib iseloomustada nii sõbrasuhetena kui ka nišitegevuse näitel lõdvalt seotud ühiste huvidega indiviidide informaalsete ühendustena. Vertikaalsete sotsiaalsete suhete puhul on tegemist võimuküsimuse käsitlemisega ning kirjeldatakse vabaruume, mida suhetes ülemustega püüti enda jaoks luua. Samuti võib

öelda, et juhataja/ülemus ei kuulunud mitteformaalsesse kollektiivi, eriti mis puudutab ametikohti, mis seotud mingite privileegidega.

Biograafilised allikad kajastavad samuti, kuidas töökohta, oma tööpositsiooni kasutati ära isiklike hüvede saavutamiseks. Esile tuleb suundumus privaatelu korraldamiseks avaliku sfääri abil. Teisalt toovad indiviidid esile oma aktiivsuse suunamise hobide arendamisele.

Nõukogudeaegse tööelu eripäraks võibki pidada, nagu juba öeldud, võimalust investeerida vaba aeg sotsiaalsetesse suhetesse. Lisaks sellele omasid ametnikud kindlust oma töökoha suhtes. 1990. aastatel toimunud ajaressursi ratsionaliseerimine on avaldanud oma mõju sotsiaalsete suhete esitamisele nõukogudeaegset tööelu käsitletavates allikates.

Sotsiaalsed suhted olid selleks teemaks, mis avardas pilti nõukogude ühiskonnast kui diferentseeritud ühiskonnast, kus ligipääs erinevatele ressurssidele sõltus reeglina inimese positsioonist ja tutvusringkonnast. Mälestustes võime näha suhtumist, kus sarnaseid praktikaid nähakse nii positiivselt kui negatiivselt: ühelt poolt võrdluses tänase ühiskonnaga kirjeldatakse nõukogudeaegset ühiskonda turvalisena just sotsiaalse kindluse mõttes ning kritiseeritakse enamal või vähemal määral postsotsialistlikku ebavõrdsust, kuid teisalt sotsiaalsete suhete kirjeldamisel nõukogudeaegses tööelus ilmnevad samalaadsed erinevused ja ebavõrdsused ka Nõukogude ühiskonnas. Sotsiaalsed suhted ja nende tõlgendamine biograafilistes jutustustes võimaldab lisaks positiivsetele kogemustele "küünarnukitundest" ja solidaarsusest interpreteerida ka nõukogude ühiskonna hierarhilisust, erinevate kihtide suletust ning kogu ühiskonna sissepoole suunatust.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD:

1. Publitseerimata allikad

ENSV 91 – eluloovõistlusele "Minu ja minu pere elu Nõukogude Eestis ja Eesti Vabariigis" saanud vastus Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (fond 350). Kasutatud on eluloovõistluse sisest numeratsiooni.

KV 990, KV 991, KV 993, KV 994, KV 995, KV 996, KV 999 – vastused ERM-i küsimuslehele nr 211 "Tööelu ja töötamine Nõukogude Eestis" Eesti Rahva Muuseumi Korrespondentide Vastuste Arhiivis.

KV 987 – küsimuslehele nr 207 "Elu nõukogude ajal I" saanud vastused

Biograafilised intervjuud:

Intervjuu nr 1²⁸ – mees, snd 1949, kõrgharidus, insener, aednik, majaomanik, parteitu. 08.06.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 2 – naine, snd 1924, keskhariidus, arveametnik, raamatupidaja, pensionär, parteitu. 14.08.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 3 – naine, snd 1955, lõpetamata kõrgharidus, raamatupidaja, osakonnajuhataja, töötu, parteitu. 22.08.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 4 – mees, snd 1929, keskeriharidus, mäeinsener, tiskler, pensionär, parteitu. 26.08.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 5 – naine, snd 1951, keskerihairidus, masinlady, kujundaja, parteitu. 27.08.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 6 – naine, snd 1957, kõrgharidus, teadur, täitevkomitee ja linnavalitsuse ametnik, parteitu. 31.08.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 7 – mees, snd 1921, keskhariidus, parteitöötaja, kaubandustöötaja, pensionär, parteilane. 06.09.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 8 – naine, snd 1948, lõpetamata kõrgharidus, täitevkomitee ametnik, linnavalitsuse ametnik, parteitu. 11.09.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 9 – mees, snd 1929, kõrgharidus, jurist, pensionär, parteitu. 15.10.2001, Tartu, intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 10 – mees, snd 1938, kõrgharidus, insener, ülikooli õppejõud, parteitu. (abikaasa), naine, snd 1956, kõrgharidus, ökonomist, parteitu. 16.02.2002, Tõrvandi, (Tallinn, Tartu) intervjuerija Kirsti Jõesalu.

Intervjuu nr 11 – naine, snd 1954, kõrgharidus, kaubatundja, ökonomist, osakonnajuhataja, parteilane. 02.11.2001, Tartu, intervjuerija Eerik Hanni.

Intervjuu nr 12 – mees, snd 1958, kõrgharidus, bioloog, parteitu. 24.12.2001, Saku, (Tartu) intervjuerija Eerik Hanni.

Intervjuu nr 13 – naine, snd 1926, keskhariidus, sotsiaalametnik, pensionär, parteilane, 08.01.2002, Tartu, intervjuerija Eerik Hanni.

Intervjuu nr 14 – mees, snd 1944, kõrgharidus, füüsik, teadlane, parteilane. 02.11.2001, Tartu, intervjuerija Kersti Tammekunn.

---

²⁸ Allikate loetelus on ära toodud kõik intervjuud, ka mitteametnike omad. Intervjuupartnereid on kirjeldatud siinkohal soo, sünniaasta, hariduse, ameti ja parteiliikmelisuse järgi. Ära on toodud ka intervjuerimisaeg, -koht ja intervjuerija. Kui töötamine on toimunud teises linnas, kui intervjuu toimumine on see ka sulgudes märgitud (Tartu, Tallinn).

Intervjuu nr 15 – naine, snd 1953, keskeriharidus, müüja, parteitu. 16.01.2002, Aruküla (Tallinn), intervjuerija Ülle Kärner.

Intervjuu nr 16 – naine, snd 1953, keskeriharidus, ametnik, oskustöoline, parteitu. 13.01.2002, Tallinn, intervjuerija Ülle Kärner.

Intervjuu nr 17 – mees, snd 1931, algharidus, sõjaväelane, autojuht-ekspediitor, parteitu. 16.10.2001, Tallinn, intervjuerija Ülle Kärner.

Intervjuu nr 18 – mees, snd 1950, keskharidus, meister, parteitu. 06.01.2002, Kambja (Tartu), intervjuerija Kersti Tammekunn.

Intervjuu nr 19 – mees, snd 1934, algharidus, sepp, miilits, parteilane. 10.01.2002, Tartu, intervjuerija Kersti Tammekunn.

Intervjuu nr 20 – naine, snd 1942, kõrgharidus, tehnoloog, parteitu. 22.11.2002, Tartu, intervjuerija Kristi Grünberg.

Intervjuu nr 21 – naine, snd 1959, keskeriharidus, ametnik, müüja, raamatupidaja, parteitu. 02.12.2002, Tartu, intervjuerija Kristi Grünberg.

Intervjuu nr 22 – naine, snd 1957, kõrgharidus, raamatukogutöötaja, parteitu. 21.10.2002, Tartu, intervjuerija Kristi Grünberg.

Intervjuu nr 23 – naine, snd 1947, keskerihardius, tehnik, tehniline sekretär, parteitu. 30.11.2002, Tallinn, intervjuerija Marleen Nõmmela.

Intervjuu nr 24 – mees, snd 1947, keskeriharidus, seadistaja, väikefirma omanik, parteitu. 16.11.2002, Juuru (Tallinn), intervjuerija Marleen Nõmmela.

Intervjuu nr 25 – naine, snd 1942, lõpetamata kõrgharidus, komsomoliametnik, raamatupidaja, riigiametnik, rahvatantsuõpetaja. 19.10.2002, Juuru, intervjuerija Marleen Nõmmela.

Intervjuu nr 26 – naine, snd 1952, kõrgharidus, õpetaja. 15.11.2002, Tallinn, intervjuerija Marilin Martin.

Intervjuu nr 27 – naine, snd 1928, keskharidus, raamatupidaja, parteitu. 26.10.2002, Tallinn, intervjuerija Marilin Martin.

Intervjuu nr 28 – naine, snd 1953, kõrgharidus, raamatukogutöötaja, parteitu. 16.11.2002, Tallinn, intervjuerija Marilin Martin.

Intervjuu nr 29 – mees, snd 1939, kõrgharidus, ametnik, looduskaitseinspektor, parteitu. 24.10.2002, Tartu, intervjuerija Tõnis Tärna.

Intervjuu nr 30 – naine, snd 1947, kõrgharidus, õpetaja, parteitu. 31.12.2002, 02.01.2003, Metsakivi, (Tallinn), intervjuerija Tõnis Tärna.

Intervjuu nr 31 – naine, snd 1949, kõrgharidus, komsomoli- ja parteitöötaja, parteilane. 17.01.2003, Alatskivi (Tartu), intervjuerija Tõnis Tärna.

Intervjuu nr 32 – mees, snd 1952, kõrghardidus, õpetaja, ametnik. 19.10.2003, Tartu, intervjuerija Reet Ruusmann.

Intervjuu nr 33 – naine, snd 1956, kõrgharidus, komsomolitöötaja, ametnik. 15.12.2003, Tartu, intervjuerija Reet Ruusmann.

Intervjuu nr 34 – naine, snd 1948, kõrgharidus, kaadritöötaja. 15.12.2003, Tartu, intervjuerija Reet Ruusmann.

Intervjuu nr 35 – naine, snd 1956, lõpetamata kõrgharidus, kaadritöötaja, raamatupidaja. 19.12.2003, Tartu, intervjuerija Reet Ruusmann.

2. Publitseeritud allikad

- Aarelaid, Aili 1998. Kuulatud mõtted: Sovetid või eurooplased. – Aarelaid, Aili. *Ikka kultuurile mõeldes* Tallinn: Virgela, 77-238.
- Aarelaid, Aili 2000. Topeltmõtlemise kujunemine sovetiajal – *Akadeemia*. Nr 4: 755-773.
- Aarelaid-Tart, Aili 2003. Estonian-inclined Communists as Marginals. – Humphrey, R.; Miller, R.; Zdravomyslova, E. (eds.). *Biographical Research in Eastern Europe. Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot [etc]: Ashgate, 71-100.
- Anepaio, Terje 2001. Trauma ja mälu. Mineviku ületamisest repressioonide kogemuses. – Anepaio, T., Kõresaar, E. (toim.). *Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale*. Studia Ethnologica Tartuensia 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 198-215.
- Anepaio, Terje 2003. Eesti mäletab!? Repressiooniteema retseptsioon Eesti ühiskonnas. – Kõresaar, E., Anepaio, T. (toim.). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Studia Ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 206-230.
- Badescu, Gabriel; Ulsaner, Eric M. (eds.) 2003. *Social Capital and the Transition to Democracy*. Routledge studies of societies in transition. London and New York: Routledge.
- Benovska-Säbkova, Milena 1993 Arhaicni kulturni modeli i totalitarisam. – *Bälgarski folklor*. Vol 4: 3-15.
- Benovska-Säbkova, Milena 1997. Tradition as a Means of Survival Under the Conditions of Economic Crisis in Bulgaria. – *Ethnologia Balkanica*. Vol 1: 113-123.
- Benovska-Säbkova, Milena 2001. *Političeski prehod i vsekidnevna kultura*. Sofia: Marin Drinov.
- Benovska-Säbkova, Milena 2004. Roth, Klaus (Hg.) *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus*. Erkundungen der Arbeitswelt im östlichen Europa. (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol 1). Münster, Berlin: LIT Verlag (trükis)
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas 1969/2003. Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Bertaux, Daniel und Bertaux-Wiame Isabelle 1980: Autobiographische Erinnerungen und kollektives Gedächtnis. - Niethammer, Lutz (Hg.) unter Mitarbeit von Werner Trapp. *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der "Oral History"*. Frankfurt/Main: Syndikat, 108-122.
- Boissevain, Jeremy; Mitchell, J. Clyde (ed). 1973. *Network Analysis. Studies in Human Interaction*. The Hague, Paris: Mouton.
- Boissevain, Jeremy 1974. *Friends of Friends. Networks, Manipulators and Coalitions*, Oxford: Basil Blackwell.
- Carcelon, Marc 1997. The Shadow of the Leviathan: Public and Private in Communist and Post-Communist Society. - J. Weintraub and K. Kumar (eds.) *Public and private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy*. Chicago: Chicago University Press, 303-332.
- Chalasiński, Józef 1981. The Life Records of The Young Generation of Polish Peasants As a Manifestation of Contemporary Culture. – Bertraux, D. (ed.). *Biography and Society*. Sage studies in international sociology; 23. London: Sage, 119 - 132.
- Cultural Studies. Theorizing Politics, Politizing Theory 2002. Special Issue: Consumption, Shopping, Tourism and Informal Trade in the Socialist Countries of Eastern Europe. Ed. by Tibor Dessewffy and Anna Wessely. Vol. 16/N 1.

- Denzin, Norman 1989. *Interpretative Biography*. Sage University Paper Series on Qualitative Research Methods. Vol. 17. Beverly Hills, CA: Sage.
- Diewald, Martin 1995. "Kollektiv", "Vitamin B" oder "Nische"? Persönliche Netzwerke in der DDR. – J. Huinink [et. al.] hrsg. *Kollektiv und Eigensinn. Lebensverläufe in der DDR und danach*. Berlin: Akademie Verlag, 223-260.
- Diewald, Martin 2003. Kapital oder Kompensation? Erwerbsbiographien von Männern und die sozialen Beziehungen zu Verwandten und Freunden. - *Berliner Journal für Soziologie*. Heft 2, 213-237.
- Dobreva, Doroteja 2000. Zeitrhythmen und Umgang mit Zeit im Arbeitsalltag des sozialistischen Dorfes. Das Beispiel eines gebirgsdorfes in Bulgarien. – *Ethnologia Balcanica*. Journal for Southeast European Anthropology. Vol 4: 67-89.
- Dziegel, Leszek 1998. *Paradise in a concrete cage*. Daily Life in Communist Poland. An Ethnologist's View. Krakow: ARCANA
- Gal, Susan and Gil Kligman (eds.) 2000. *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life After Socialism*. Princenton, Princenton University Press.
- Gaus, Günter 1983. *Wo Deutschland liegt? Eine Ortsbestimmung*. Hamburg: Hoffmann & Kampe.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Giordano, Christian 1992. *Die Betrogenen der Geschichte*. Überlagerungsmentalität und Überlagerungsrationaltät in mediterranen Gesellschaften. Frankfurt am Main/New York: Campus
- Giordano, Christian 1998. I Can Describe Those I Don't Like Better than Those I Do. Verstehen as a Methodological Principle in Anthropology – *Anthropological Journal on European Cultures*. Reflecting cultural practice. The Challenge of Field Work (2). Vol 7, No 1: 27-41.
- Giordano, Christian, Kostova, Dobrinka; Lohmann-Minka II, Evelyne (eds.) 2000. *Bulgaria. Social and Cultural Landscapes*. Studia Ethnographica Fribourgensia. Vol. 24. Fribourg: University Press Fribourg Switzerland.
- Giordano, Christian; Kostova, Dobrinka 2002. Die soziale Produktion von Misstrauen. – Hann, Chris (Hg.) *Postsozialismus. Transformationsprozesse in Europa und Asien aus ethnologischer Perspektive*. Fankfurt/ New York. Campus Verlag. 117-141.
- Grabherr, Gernot; Stark, David (eds.) 1997. *Restructuring networks in post-socialism. Legacies, Linkages and Localities*. Oxford: Oxford University Press.
- Götz, Irene; Wittel, Hans 2000. Ethnographische Arbeitsforschung – zur Einführung. – Götz, I. ja Wittel, A. (Hg.) *Arbeitskulturen im Umbruch. Zur Ethnographie von Arbeit und Organisation*. Münchner Beiträge zur Volkskunde. Bd. 26. Münster: Waxmann, 7-15.
- Habermas, Jürgen 1996. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hann, Chris 1985. *A Village Without Solidarity: Polish Peasants in Years of Crisis*. New Haven, Yale University Press.
- Hann, Chris (Hg.) 2002. *Postsozialismus. Transformationsprozesse in Europa und Asien aus ethnologischer Perspektive*. Fankfurt/ New York: Campus Verlag.
- Haukanes, Haldis (ed.) 2001. *Women after Communism: Ideal Images and Real Lives*. Centre for Women's Studies and Gender Realtions, University of Bergen.

- Hiiemäe, Mall 1982. *Külvinädalad eesti rahvatraditsioonis*. – Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tallinn.
- Honer, Anne 1993. *Lebensweltliche Ethnographie. Ein explorativ-interpretativer Forschungsansatz am Beispiel von Heimwerker-Wissen*. Wiesbaden: DUV.
- Jaago, Tiiu 2002a. Popular history in the view of Estonian folkloristics. – T. Jaago (toim.) *Lives, Histories and Identities. Vol 3. Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories*. Tartu, 390-404.
- Jaago, Tiiu 2002b = Jaago, Tiiu 2003. Further from home - nearer to home. On changes in the images home and family on the basis of thematic narratives in Estonia. – K. Vogelberg Ene-Reet Soovik (eds.). *Encounters: Linguistic and cultural-psychological aspects of communicative processes*. Cultural Studies Series No. 3. Tartu: University of Tartu, 23-38
- Jaago, Tiiu 2003. "See kõik oli nii, nagu tundsin ja mõtlesin". – Jaago, Tiiu (koost.) *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teora, meetodite ja uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 191-210.
- Jansen, Ea; Arukaevu, Jaanus 1995. *Seltsid ja ühiskonna muutumine: talupojajühiskonnast rahvusriigini*. Eesti Ajalooarhiiv, Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Johansen, Ulla 1998. "Pilk tänapäeva linnaeestlase suhtlusvõrgustikule – Viires, A.; Vunder, E. (toim.) *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 645-654.
- Jõesalu, Kirsti 2003. What People Tell about Their Working Life in the ESSR, and How Do They Do It? Source-centred Study of a Civil Servant's Career Biography – *Pro Ethnologia 16. Studies on Socialist and Post-socialist Everyday Life*. Tartu: ERM, 61-88.
- Jõesalu, Kirsti 2004. Das „informelle Kollektiv“ in Behörden der ESSR. Praktiken und Strategien innerhalb eines sozialer Netzwerke. - Roth, K (Hrg). *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus*. Erkundungen der Arbeitswelt im östlichen Europa. (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol. 1). Münster, Berlin: LIT Verlag. (trükis)
- Jääts, Indrek 2002. Töö kolhoosis. Oisu piirkond Järvamaal 1940. aastate lõpust 1960. aastate lõpuni. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat 46*, 27-44.
- Jääts, Indrek 2004. Sotsialistlik põllumajandus. Varane kolhoosielu Oisu piirkonnas Järvamaal. – *Akadeemia 1-2*, 132-168; 393-423.
- Kharkhordin, Oleg 1997. Reveal and Dissimulate: A Genealogy of Private Life in Soviet Russia. - Weintraub, J. Kumar, K. (eds.). *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago: University of Chicago Press, 333-363.
- Kharkhordin, Oleg 1999. *The Collective and The Individual in Russia: A Study of Practices*. Berkeley: University of California Press.
- Kideckel, David 1995. (Ed). *East European Communities: The Struggle for Balance in Turbulent Times*. Boulder, CO; Westview.
- Kohli, Martin 1981. Biography: Account, Text, Method. – Bertraux, D. (ed.) *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Sage Studies in International Sociology. London: Sage, 61-75.
- Kõresaar, Ene 1995. Küsimusleht allika kujundajana – *Pro Ethnologia nr 3. Allikad ja uurimused. Sources and Research*, Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 23-35.
- Kõresaar, Ene 2001. A Time ignored? About the role of the Soviet Period in Biographies of Older Estonians. – *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology*. 29, 45-55.
- Kõresaar, Ene 2003a. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. - Jaago, Tiiu (koost.) *Pärimus ja tõlgendus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61-76.

- Kõresaar, Ene 2003b. Die Normativität des "guten Lebens". Autobiographische Erinnerungen an die sowjetische Periode in Estland – *Bios: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufanalysen* Vol 16, No 1: 11-134.
- Kõresaar, Ene 2003c. Lapsepõlv kui ajaloopilt. Rahvuse ja riigi metafoorne kujutamine vanemate eestlaste lapsepõlvemälestustes. – Kõresaar, E., Anepaio, T. (toim). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Studia Ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 60-91.
- Kõresaar, Ene 2004. Towards a social memory of work. Politics and being good teacher in Soviet teachers' life stories. – Roth, Klaus (Hg.) *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus*. Erkundungen der Arbeitswelt im östlichen Europa. (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol 1). Münster, Berlin: LIT Verlag (trüki)
- Laitinen, Katja 2003. Etnograafiliselt loodud kollektiivsus. – Jaago, Tiiu (koost.) *Pärimus ja tõlgendus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 248-258.
- Lampland; Marta 1995. *The Object of Labor*. Commodification in Socialist Hungary. Chicago & London: Chicago University Press.
- Lauterbach, Burkhard 1998. *Angestelltenkultur. "Beamten"-Vereine in deutschen Industrieunternehmen vor 1933*. Münchener Beiträge zur Volkskunde. Münster: Waxmann
- Lauterbach, Burkhard 2000. Die Volkskunde und die Arbeit. Rückblick und Vorschau. - Götz, I.; Wittel, A. (Hg.) *Arbeitskulturen im Umbruch. Zur Ethnographie von Arbeit und Organisation*. Münchener Beiträge zur Volkskunde. Bd. 26. Münster: Waxmann, 19-34.
- Ledeneva, Alena 1998. Russia's Economy of Favours: "blat", Networking and Informal Exchange. *Cambridge Russian, Soviet and post-Soviet Studies*, 102. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leete, Art 2000. Dramatic Urban Experience of the Khanties. An Interview with Tatjana Moldanova. – *Pro Ethnologia 9, On Rural and Urban Areas*, 83-95.
- Leete, Art 2002. *Kazõmi sõda*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lehmann, Albrecht 1980. Rechtfertigungsgeschichten. Über eine Funktion des Erzählens eigener Erlebnisse im Alltag. – *Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung*. 21: 56-59.
- Lehmann, Albrecht. 2001. Bewußtseinsanalyse. - S. Götsch/A. Lehmann (Hg.). *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie*. Berlin: Reimer, 233-249.
- Lieblich, Amia, Tuval-Mashiach Rivka., Zilber, Tamar 1998. *Narrative Research. Reading, Analysis, and Interpretation*. Applied Social Research Method Studies. Vol. 47. SAGE Publications.
- Linnus, Jüri 1988. Etnograafiamuuseumi korrespondentide võrk 1931-1981 – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXVI*. Tallinn: Valgus, 23-42.
- Luts, Arved 1970. *Eesti kalapüügiriistad*. Tallinn.
- Luts, Arved 1980. Über die Formen der Fanggeräte der Seefischerei in Estland und über die sie bestimmenden Faktoren. – *Congressus quintus internationalis fennougristarum IV*. Turku.
- Löden, Sönke 2003. Der Elefant und die Ameisen. Erinnerungen von staatlichen Leitern eines realsozialistischen Betriebes. - *Bios: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufanalysen* Vol 16, No 2: 209-235.
- Misiunas, Romuald; Taagepera, Rein 1993. *The Baltic States: Years of Dependence, 1940-1990*. London: Hurst.

- Müller, Birgit 2002. Die Entzauberung der Marktwirtschaft. Ethnologische Erkundungen in ostdeutschen Betrieben. Frankfurt/New York: Campus.
- Nagengast, Carole 1991. *Reluctant Socialist, Rural Entrepreneurs: Class, Culture, and the Polish State*. Boulder: Westview Press.
- Niedermüller, Peter 1996. Interkulturelle Kommunikation im Post-Sozialismus. – Roth, K. (Hrg.), *Mit der Differenz leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*. Münchener Beiträge zur Interkulturellen Kommunikation, Bd. 1. Münster, München: Waxmann, 143-151.
- Niedermüller, Peter 1999. Ethnographie Osteuropas. Wissen, Repräsentation, Imagination, Thesen und Überlegungen. – Köstlin, K; Nikitsch, H. (hrsg.) *Ethnographisches Wissen. Zu einer Kulturtechnik der Moderne*. [Referate der Tagung "Ethnographisches Wissen als Kulturtechnik" im Internationalen Forschungszentrum Kulturwissenschaft (IFK), 6. - 8. November 1997] Wien.
- Niglas, Liivo 1999. The Yamal Nenets in a Changing World – *Pro Ethnologia* 7. Artic Studies 2, 7-19.
- Paine, Robert 1974. Anthropological Approaches to Friendship. - Leyton, Elliot (ed). *The Compact. Selected Dimensions of Friendship*. Newfoundland Social and Economic Papers No. 3, 1-14.
- Patzelt, Werner 1987. *Grundlagen der Ethnomethodologie. Theorie, Empirie und politikwissenschaftlicher Nutzen einer Soziologie des Alltags*. München: W. Fink.
- Pine, Francis 1998. Dealing with Fragmentation; The Consequences of Privatization for Rural Women in Central and Southern Poland. - Bridger, Sue, Pine, Francis (eds.) *Surviving Postsocialism. Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. London: Routledge, 106-123.
- Pine, Frances 2002. Rückzug in den Haushalt? Geschlechterspezifische Bereiche im postsozialistischen Polen. – Hann, Chris (Hg.) *Postsozialismus. Transformationsprozesse in Europa und Asien aus ethnologischer Perspektive*. Frankfurt/ New York: Campus Verlag, 147-174.
- Roberts, Brian 2002. *Biographical Research. Understanding Social Research*. Open University Press.
- Roth, Klaus 1999. Praktiken und Strategien der Bewältigung des Alltagslebens in einem Dorf im sozialistischen Bulgarien. – *Zeitschrift für Balkanologie* Vol 35, No 1
- Roth, Klaus 2001. `Narodna kultura` - (socialističeska), `vsekidneva kultura`: edin neželan naučen prehod? [From the Study of `Folk Culture` to the Study of (socialist) `Everyday Culture`: an Undesired Transition?] – *Bälgarski etnologija* Vol 27, No 3: 5-18.
- Roth, Klaus 2004a (Hrg). *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus*. Erkundungen der Arbeitswelt im östlichen Europa. (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol 1). Münster, Berlin: LIT Verlag (trükis)
- Roth, Klaus 2004b. Arbeitswelt – Lebenswelt: Zur einer spannungsreichen sozialistischen Beziehung. – ettekanne seminaril *Arbeitswelt und Lebenswelt im Sozialismus und Postsozialismus. Work Life and Life World in Socialism and Postsocialism*. Tartu, 13.-15.06.2003.
- Ruusmann, Reet 2003. Õnnestus "saada" ... – defitsiidist ja hankimisstrateegiatest Nõukogude Eestis. – *Etnoloogia häälled*, nr 5. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 12-13.
- Ränk, Gustav 1925. Eesti ader. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat nr. 4.

- Salve, Kristi; Rüütel, Ingrid 1989. *Põhja-Tartumaa regilaulud 1. Töö- ja tavandi-laulud*. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Ars Musicae Popularis [8]. Tallinn
- Schütz, Alfred; Luckmann, Thomas 1979. *Strukturen der Lebenswelt*. Bd. 1. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Shlapentkoff, Vladimir. 1989. *Public and Private of the Soviet People. Changing Values in Post-Stalin Russia*. Oxford: Oxford University Press.
- Srubar, Ilja 1991. War der reale Sozialismus modern? Versuch einer strukturellen Bestimmung. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialforschung*. 43. Jahrgang, Heft 3. Westdeutscher Verlag, 415-432.
- Stark, David 1997. Recombinant Property in East European Capitalism. – Grabherr, Gernot and Stark, David (eds.) *Restructuring Networks in Post-socialism. Legacies, Linkages and Localities*. Oxford: Oxford University Press, 35-69.
- Zdravomyslova, Elenea and Viktor Voronkov 2002. – The Informal Public in Soviet Society: Double Morality at Work. In: *Social Research*. Vol 69, No 1. Spring. Privacy in Post-Communist Europe
- Zdravomyslova, Elenea 2003. The Café Saigon Tusovka: One Segment of the Informal-public Sphere of Late-Soviet Society. – Humphrey, R.; Miller, R.; Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe. Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate, 141-177.
- Tampere, Herbert 1956. *Eesti rahvalaule viisidega*. 1 [Töölaulud]. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum.
- Torsello, David; Pappovas, Melinda (eds.) 2003. *Social Networks in Movement. Time, Interaction and Interethnic Spaces in Central Eastern Europe*. Forum Minority Research Institute. Lillium Aurum.
- Verdery, Katherine 1996. *What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton Studies in Culture, Power, History. Princeton N.J, Chichester: Princeton University Press.
- Viidalepp, Richard 1964. Das Erzählen der Volksmärchen als arbeitsfördernder magischer Ritus. - Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR. VII. Internationaler Kongress für Anthropologie und Ethnologie. Moskau. Tallinn.
- Viies, Ants 1955. *Puutööndus eesti külas (X-XX saj.)*. Dissertatsioon ajalooteaduse kandidaadi teadusliku kraadi saamiseks. Tartu Riiklik Ülikool.
- Viies, Ants 1964. Töolis- ja linnaolustiku etnograafilise uurimise objektist ja meetodist. – *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised XIII kd. Ühiskonnateaduste seeria*. 247-368.
- Viies, Ants 1980. *Talurahva veovahendid: Baltimaade rahvapäraste põllumajanduslike veokite ajalugu*. Tallinn.
- Viies, Ants; Vunder, Elle (toim.) 1998. *Eesti Rahvakultuur*. Tallinn, Eesti Entsüklopeedia Kirjastus.
- Vissel, Anu 1982. Eesti karjaselaulud 1. Setu karjaselaulud – Rüütel, I. (toim); Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Ars Musicae Popularis [4]. Tallinn.
- Vissel, Anu 1988. *Eesti karjaselaulud 2. Võrumaa ja Tartumaa karjaselaulud*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Vissel, Anu 1990. *Eesti karjaselaulud 3. Mulgimaa karjaselaulud*. Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Ars Musicae Popularis [9]. Tallinn.
- Vunder, Elle 1996. Ethnography at the University of Tartu in Historical Perspective– *Pro Ethnologia 4. How to Make Ethnologists*, 7-30.

Warkentin, Raija 2002. Writing competitions as a new research method. *International Journal of Qualitative Methods* 1 (4), Article 2. URL: http://www.ualberta.ca/~ijqm/viimati_kulastatud_12.01.2003.

Weintraub, Jeff 1997. The Theory and Politics of the Public/Private Distinction. – Weintraub, J.; Kumar, K. (eds.) *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago: University of Chicago Press.

Wolfe, Alan 1997. Public and Private in Theory and Practice: Some Implications of an Uncertain Boundary. – Weintraub, J.; Kumar, K. (eds.) *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago: University of Chicago Press.

Wuthnow, Robert [et al.] 1984. The phenomenology of Peter L. Berger. – *Cultural analysis. The Work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michael Foucault and Jürgen Habermas*. London: Routledge.

Yanitskii, Oleg 1993. *Russian Environmentalism: Figures, facts, Opinions*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya Publishing House.

LISA NR 1.

VÄLITÖÖDEL KASUTATUD BIOGRAAFILISTE INTERVJUUDE RAAMISTIK

1. Tõine elulugu

1a. Tööbiograafia (elulugu)

- Hariduskäik (kool, tehnikum, ülikool, kutseharidus jne): milline, millal, kus? Millise hariduse Te saite? (kui võimalik, siis paluda näidata tunnistust, luba pildistada või sellest koopiat teha?)
- Milline oli Teie esimene töökoht? Mis laadi? Kus? Kui kaua? Tasu? Miks see töösuhe lõppes? Millised olid edasised töökohad? Mis laadi? Kus ja kui kaua?

1. **Ametlik töö:** riiklikus ettevõttes, firmas, institutsioonis, organisatsioonis, millises ettevõttes? Töö liik? Milline oli Teie tegevus? Kui kaua Te sellel alal töötasite? Milline oli Teie positsioon ettevõttes?

- Kuidas Te töökoha leidsite: ise otsides? Ettevõtte kaudu? Riiklik suunamine?
- (Kui Te töötasite erafirmas? Oma firma? Milline? Oli see ametlik või poolametlik?)

2. Töötamine enda, perekonna, lähemate sugulaste jaoks?

Milline? Kus ja kui kaua? Töö laad? Oma aed, maamajanduses/põllumajanduses

3. Töötamine kolmanda jaoks:

- raha eest: teine töökoht, töötamine talus? varimajanduses, mustalt töötamine (ametlik – poolametlik – ebaametlik?) (teine töökoht- hõlptulu)
Millises ettevõttes? Töö laad? Milline tegevus? Kui kaua? Positsioon ettevõttes?
- naabruskonna abistamine, kolleegide, sõprade, naabrite
Missugune? Kus? Kui pikk? Töö laad? (suvilakooperatiivide ühiselt ehitamine?)
- kiriku või teiste mitteriiklike institutsioonide jaoks?
Millise institutsiooni? Töö laad? Kus? Kui kaua, positsioon? Motivatsioon?
- “vabatahtlik töötamine” riigi jaoks, partei jaoks, sotsialismi ülesehitamisel: laupäevakud. –leninlik laupäevak? (pilte sellest). Osavõtt tööst? (vilja) koristustöödel abistamine? Ehitustööd? Ühiskondlikult kasulik töö?
Missugune? Töö laad? Kui kaua? Positsioon? Oma eesmärgid?

4. Töötamine välismaal (kui ise ei ole, siis paluda rääkida sellest, mida teatakse välismaal töötamisest)

a. Töötamine *sotsialistlikus* leiris (rublaruum)

- Milline maa ja koht? Milline töö? Milline positsioon? Mis ajast mis ajani?
- Kuidas Teid välja valiti? Kelle poolt ja miks?
- Milline oli oma motivatsioon ja eesmärgid? Milline leping? Tasu? Vääring?
- Üksi või töögrupiga? Koos perekonnaga? Kus Te elasite? Kuidas Te elasite ja igapäevaeluga toime tulite? Kojusõidud?
- Prestiiz? Välismaal töötamise mõju elule kodumaal? Mida Te selle tasu eest muretsesite?

b. Töötamine väljaspool “sotsialistlikku leeri” (“dollariruum”) (st nii kapitalistlikul välismaal kui Aafrika, Aasia ja Ladina-Ameerika sotsialistlikes maades)

- Milline maa ja koht? Milline töö? Milline positsioon? Mis ajast mis ajani?

- Kuidas Teid välja valiti? Kelle poolt? Miks? Parteijuhatus nõusolek/heakskiit?
- Ametlik tegevus – mitteametlik tegevus? (külustusreisidel? ?)
- Milline oli enda motivatsioon ja eesmärk? Milline leping? Tasu? Vääring?
- Üksi või koos töögrupiga? Perekonnaga? Kus elasite? Kuidas elasite ja end igapäevaelus varustasite?
- Prestiiz? Mõju elule kodumaal? Mida te tasu eest ostsite?

2. Töönormid ja tööajad

- Motivatsioon tööks: vabatahtlik, isevalitud töö versus sund (sunniviisiline töö, tööteenistus, sundasumisele saatmine (deportatsioon), delegatsioon, töökohta määramine – suunamine, õpilaste ja üliõpilaste puhul töötamine eeldusena õpingute jätkamiseks jne.)
- Tööliik: reeglipärane, normaalne; Nädalalõppudel, töö vahetustega, töötamine kodus?
- Tööajad: ametlikud vs reaalsed, kohalolek – puudumine/mitteilmumine (puudumine, haigus, tööluus- põhjusega puuduma), tööst keeldumine, “sabotaaž”
- Töörütmid: Aeg, ümberkäimine ajaga, pausid, ooteajad, “lööktöö”
- Plaan ja töönormid: missugused? Kõrged/madalad? Nende kindlaks määramine? Normi muutmine? Täitmine – ületamine (stahhaanovlased, *udarniki* – lööktööline)
- “sotsialistlik võistlus” : ideaal ja realiteet

3. Tasustamine, toetused (leistung) ja sanktsioonid

- tasustamine rahas, palk (tavaline): kui kõrge? Piisas sellest äraelamiseks? Mida selle eest võis osta?
- Tasustamine “natuuras” (korter, auto, toidus, firma, vabriku tooted jne)
- Tasustamine teiste toetuste kaudu (teenused, meelehea/vastutulek, abi teiste asjade puhul...)
- Preemiad, kiitused, austusavaldused, aumärgid, autahvel ettevõttes, “sotsialistliku töö kangelane”
- Sotsiaalsed toetused: laste eest hoolitsemine (sõim, lasteaed ettevõttes), emaduspuhkus, tasuta söök (+ tasuta piimajagamine), puhkekodu, lastelaagrid
- Sanktsioonid, ettevõtetejuhtkonna poolt tehtud trahvid, parteijuhtkond ettevõttes (valesti käitumisel, halva saavutuse korral),
- Sanktsioonid kolleegide poolt (sotsiaalse valesti käitumise korral, liiga hea saavutuse puhul), “karm kohtlemine” (nokkimine/norimine kaastöötajate vahel) ettevõttes, kimbutamine, häirimine

4. Töökoha vahetamine, töö lõpetamine

- Teenistuskoha ülesütlemine (ise, ettevõtte poolt, st vallandamine): Põhjused? Probleemid?
- Töökoha vahetus: samas ettevõttes, teises ettevõttes,
- Pensionile minek (normaalne vs varajane, seaduslik vs ebaseaduslik) millal? Pension?

5. Töömaailm (materiaalne kultuur, võimalusel fotod kui allikad)

- tööteekond: igapäevane teekond tööle, liiklusvahend, kestus, maksumus

- hooned (ettevõtte, tehas, institutsioon): kus, kuidas, väljanägemine, seisukord?
- Töökoha varustatus, ruumid, tööriistad, sisustus, mööbel
- Töökoha kaunistamine, pildid, sümbolid, kiituskirjad, ürikud
- Tööriietus, ettevõttevormiriietus, astme(positsiooni)vahed riietuses, märgid, sümbolid riietusel
- Ettevõtte söökla, söömine sööklas (kvaliteet, hind, kellega, milline suhtlemine); söömine ja joomine töökohal (pauside ajal, tööajal)
- Ettevõtte puhkekodud: kus? Kui suur ja hea? Kuidas sinna koha sai? Kui kauaks? Kui kallis? (jne)

6. Töösuhted, sotsiaalsed suhted töökohas

- ettevõtte struktuur, hierarhiad ettevõttes (ettevõtte juhataja, ülemus, partejuhtkond, ametühingu juhtkond, ettevõtte nõukogu, ettevõtte arst, meistrid, jne),
- töö organisatsioon (konkreetsel töökohas, osakonnas), materjaliga varustamine, puuduvad osad, ooteajad, tühikäik,
- suhted ja suhtumine ülemustesse, parteifunktsionääri, ettevõtte nõukogusse jne
- konfliktid ja pinged ülemustega: missugused, miks, mille üle, kuidas lahenesid? Kuidas ja kelle poolt nad lahendati (ettevõttejuhatuse, ettevõtenõukogu, ametühing, parteisekretär, kohus)?
- Suhted kolleegide vahel töö ajal ja eraelus (sõprus, koostöö)
- Konfliktid ja pinged kolleegide vahel: millised, miks, mille üle, kuidas lahendati? Kuidas ja kelle poolt erimeelsused lahendati (ettevõttejuhatuse, ettevõtenõukogu, ametühing, parteisekretär, kohus)? Seltsimehelik kohus?
- Suhted meeste ja naiste vahel (armastussuhted, abielud jne),
- Meestetöö – naistetöö; naiste positsioon, liigategemine?
- Sugude vahelised konfliktid? Ahistamine?
- Suhted kolleegide vahel väljaspool töö aega, kolleegid kui sõbrad, eraelus, ühised ettevõtmised peale töö lõppu, nädalavahetustel, puhkuse ajal,

7. Suhtumine töösse, motivatsioon, väärtused

- töö mõtte, tähendus indiviidi jaoks,
- väärtused, mida hinnati kõrgelt (werthaltugen), eesmärgid, motivatsioonid tööks (raha, karjäär, rahuldus; sund?),
- suhtumine omainitsiatiivi ja sellega ümberkäimine? Omainitsiatiivi tagajärjed?
- Suhtumine ja suhe ettevõttesse, lojaalsus ja truudus?

8. Töökäitumine, hoiak, suhtumine

- töö intensiivsus, kohustus (huvi töö suhtes),
- mitte midagi tegemine, teiste tööde õiendamine (sisseostude tegemine, mustalt töötamine, eratööde tegemine, puudumine jne),
- kas ettevõttes varastati, võeti asju kaasa? Kas ettevõtte materjale, masinaid, tööriistu ja ruume kasutati oma eesmärgiks?

- Töörutiinid, igapäevased harjumused, haabitus, töörituaalid – Mida Te igapäevasel kindlasti oma töökohal tegite? Jutustamine töökohal. Usaldusküsimused. Millises keeles töökohal räägiti?
- Joomine töökohal, alkohol ja töö, alkoholism,
- Ettevõtte väljasõidud, kultuuri ürituste ühiskülastused (teater, ooper, kontserdid, muuseumid): kui sageli, kuhu, millises vormis, osavõtjad, hoiak, suhtumine sellesse? Kohustuslik osalemine? Tagajärjed keeldumise puhul?

9. Peod ja tähistamine ettevõttes

- isiklikud peod ja nende pidamine (sünnipäevad, pulmad, surmajuhtumid, juubelid, autasustamised): kuidas, mil viisil, osavõtjad, hoiak, suhtumine?
- Avalikud peod ja nende pidamine (aastaringi peod?, riiklikud ja rahvuslikud pidupäevad, naistepäev, emadepäev, lastekaitsepäev jne): kuidas, mil viisil, osavõtjad, hoiak, suhtumine? Kiriklike tähtpäevade asendamine teistega (überlagerung)? Kohustuslik osalemine? Tagajärjed keeldumise puhul?
- Ametialased ja ettevõtte peod ja nende pidamine? (1. mai – kaevurite päev, õpetajate päev, tekstiilitöötajate päev, raudteelaste päev, ettevõttepeod, ettevõttejuubelid): kuidas, mil viisil, osavõtjad, hoiak, suhtumine? Kiriklike tähtpäevade asendamine teistega? Kohustuslik osalemine? Tagajärjed keeldumise puhul?

10. Kommunikatsioon ettevõttes

- millised suhtlemise/side (kommuniaktsiooni) vormid ja vahendid (ametlikud – mitteametlikud, kirjalikud – suulised)? Kuidas toimus side ülevalt alla ja vastupidi? Kuidas toimus side/infovahetus kolleegide vahel?
- Mittesõnaline kommunikatsioon/suhtlemine töökohal: märgid, žestid, sümbolid, tegutsemine (näiteks füüsiline vägivald),
- Sõnaline suhtlemine töökohal: kes räägib kuidas kellega? Kes mitte? Kes väljendab kriitikat (kolleegide kohta, ülemuse kohta jne)?
- Jutustamine/rääkimine töökohal: millal, mida, kellega? Millised teemad ja jutustuse liigid/žanrid?
- Jutustamine tööst: kus, millal, mida, kellega? Teemad ja jutustuse liigid/žanrid? Välismaal tööst rääkimine: millal mida, kellele? Teemad ja liigid?

Märkus: intervjuu raamistik põhines Forosti projekti "Alltagskultur im Sozialismus" tööelu intervjuude juhtnõõridel. Üliõpilastel palusin lasta intervjuupartneritel esmalt vabalt jutustada oma tööelust ning abistava materjalina kasutada vastavaid küsimusi.

SUMMARY

My master thesis “Social Relations in Soviet Working Life: Biographical Research about Everyday Life in the E.S.S.R.” focuses on the Soviet working life analysing it from the social relations perspective. The central question is the meaning of social relations in the Soviet biographical stories and the interpretation of these relations through today’s biographies and in light of changed values. The research work consists of three published articles and an introductory chapter as well as annexes.

The main focus is at the social relations of the Soviet urban civil servants. My research presents mostly experiences and practices that were characteristic to a “mature Soviet society” of the stabilised period in 1960ies to 1980ies. The central values of that time era is family life, attempts to reach to one’s own the family’s wellbeing within the background of a lack of state terror.

The primary goal of the research was to outline experiences stressed in individuals’ stories. At the onset of the master thesis in 2001, the initial research object was working life as one concrete topic of everyday life; throughout the advancement of the project and field work interviews, the research object got narrowed down on a more specific field of the Soviet working life – social relations and informal groups at work places and the interpretation of social practices.

My work is based on two types of biographical stories. Interviews on Soviet working life constitute the primary source. These interviews with working or retired administrative officials are conducted mostly in Tartu and Tallinn. Accounts with the Communist Party and Russian language in these biographical interviews show a difference of generations between people born before and after the World War II. The second source to my work were answers to a written questionnaire “Tööelu ja töötamine Nõukogude Eestis” (“Work and Working Life in the Soviet Estonia”) by correspondents of the Estonian National Museum. Both types of biographical stories have been collected between summer 2001 and spring 2003. The materials reflect values held at the particular time of the conduct of interviews as well as currently relevant life perspectives and future expectations.

The research also discusses the division of public and private in Soviet everyday life studies. In my work I demonstrate that the use of such analytical model in biographical material is not very fruitful, because the actual social life is always much more varied than that presented in models. In biographical stories, the individuals highlight informal public relations as well as personal relations and home-related activities.

The first article *Das informelle Kollektiv in Behörden in den ESSR. Praktiken und Strategien eines sozialen Netzes* concentrates on informal groups and related practices in Soviet institutions. Above all, it gives an overviews of collective ideologies; besides, it

analyses in detail experiences described in biographical sources. When characterising the described practices, I use an expression ‘friendly groups’ and ‘groups of solidarity’. A group was formed by common working time and space, common events and hobbies. The informal relations at work place also helped to expand one’s “deficit network”. The informal groups had also a practical value by helping individuals under the rationing which characterised Soviet Estonia.

The second article *What People Tell about Their Working Life in the E.S.S.R, and How Do They Do It? Source-centred Study of a Civil Servant’s Career Biography* covers Soviet social relations based on the story of one particular individual. The article evolves around vertical social relations and their interpretation in career biographies.

The third article *Nischenbeschäftigung – ein Überschneidungsbereich von Privatem und Offiziell in der Lebenswelt. Das Beispiel der sowjetischen Estland* discusses memories about Soviet everyday life. This article approaches the topic at three different levels – horizontal, vertical and niche activities. Relations between colleagues are reflected with twofold feelings. From one hand, it seemed as a pleasant experience and good relations between colleagues were highly valued. From the other hand, relations between colleagues had to be mutually profitable and were part of everyday practical necessities. The analysis of horizontal social relations constantly compares present with past. Criticism of post-Soviet work life (and criticism of today’s weak social guarantees in general) is essential in these stories.

In comparison of various sources, biographical interviews do not stress relations with superiors as much as the thematic narratives do. Interviews concentrate mostly on contacts within one’s “own group” and events of one’s own life. Written sources emphasise vertical relations while speaking about both working life and an experience of the Soviet system in general. Niche activities and social relations around them are regarded as important in both types of sources. By niche activities, I mean mostly various ways of spending spare time in hobby circles. From one side, it can be regarded as public activity as it takes place in public space; yet, for individuals, hobbies were strictly private.

My research work demonstrated that Soviet social relations are filtrated through the experience of the changes of 1990ies. The biographical stories often expressed opinions about changed times and changes in the use of time and how this all influences social relations. The stories also mentioned the increased importance of money in today’s social relations. Although work contacts are described emotionally, a difference is distinguishable between private life and social life at work. Working relations can be portrayed as loose relations between friends or informal relations between individuals who have a common hobby (applicable in case of niche activities). Vertical social relations deal with power questions with superiors. The biographical sources also give an account of how jobs were used for personal gain. Private life was organised with the help of public sphere. Setting up and using trustworthy social structures was important in Soviet everyday life.